

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Кваліфікаційна робота

рівня вищої освіти «Магістр»

на тему: **«РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ
ТЕРИТОРІЙ»**

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»

Виконав: студент групи ЗВ – 61

Вагилевич Б. М.

Керівник: к. е. н., доцент

Ступень О. І.

ДУБЛЯНИ- 2022

УДК 332.122:338.43

Розвиток економічного потенціалу сільських територій. Вагилевич Б. М. Кваліфікаційна робота. Кафедра землеустрою. Львів, Львівський національний університет природокористування, 2022 р.

84 с. текстової частини, 5 таблиць, 25 рисунків, 58 використаних джерел.

У дипломній роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади та розроблено практичні рекомендації щодо ефективного формування економічного потенціалу сільських територій.

Представлена структура економічного потенціалу сільських територій, яка дає змогу досліджувати процес формування економічного потенціалу в цілому, ціллю якого є виконання інтересів суб'єктів розвитку сільських територій, що дає змогу визначити засоби ефективного використання ресурсних, технологічних і ринкових можливостей, що є в їхньому розпорядженні, для планування державних цільових програм розвитку села.

Методичні засади оцінки економічного потенціалу сільської місцевості як сукупність наявних на цій території засобів виробництва і технологій, знань, умінь і професійної компетентності її населення, передумов для ефективного залучення їх до фінансово-господарської діяльності, вбезпечує створення додаткової вартості та є рушієм соціально-економічного розвитку територій в умовах ринкової та економічної кон'юнктури.

У роботі обґрунтовані напрямки вдосконалення механізмів реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері формування економічного потенціалу, такі як: правове врегулювання участі членів громади та місцевих підприємців, розвиток та підтримання інфраструктури підтримки підприємництва, упорядкування системи обов'язкових планувальних документів в громаді, реформування системи управління різними сферами економічного життя на місцевому рівні.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	8
1.1 Формування економічного потенціалу сільських територій	8
1.2 Головні складові формування економічного потенціалу сільських територій	14
1.3 Комплексна оцінка економічного потенціалу сільських територій	21
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	27
2.1. Сучасний стан економічного розвитку сільських територій	27
2.2. Оцінка економічного потенціалу сільських територій	34
2.3. Вплив бюджетних надходжень на економічний потенціал сільських територій	40
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	50
3.1. Вдосконалення механізму формування економічного потенціалу сільських територій	50
3.2. Роль органів місцевого самоврядування на формування економічного потенціалу сільських територій	58
3.3. Інвестиційно-інноваційна система розвитку економічного потенціалу сільських територій	64
РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	71
РОЗДІЛ 5 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Необхідність модернізації сформованої за радянських часів аграрної моделі розвитку села через підвищення ефективності його економічного потенціалу обґрунтовували ще в перші роки незалежності провідні економісти України, запропонували концепцію багатофункціонального розвитку села шляхом розміщення на його території промислових об'єктів, переробні та обслуговуючі галузі аграрного сектору економіки, сфери послуг, рекреації, охорони здоров'я, рекреації тощо. Проте ця проблема досі не вирішена. Це підтверджує економічна, соціальна та демографічна деградація сільської місцевості та зубожіння населення, яке там проживає і основним джерелом доходу значної частини якого є особисті підсобні господарства. З огляду на це, одним із можливих факторів, здатних покращити соціально-економічну ситуацію та забезпечити необхідну якість життя сільського населення, є формування відповідного економічного потенціалу сільської місцевості. Питання розвитку сільських територій та формування їх економічного потенціалу є предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, значний внесок у становлення та розвиток теорії та практики формування економічного потенціалу сільської місцевості зроблено такими вченими: Баутіним В., Білінською О., Бурдою А., Квашою А., Клокаром О., Мискіним Ю., Нагорним В., Слатвінським М., Талавирею М., Терещенком В., Ходаківською О. й іншими науковцями. Незважаючи на вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики як вітчизняними, так і зарубіжними авторами, залишається невирішеною проблема створення ефективного економічного потенціалу сільських територій, який би зважав на їх особливості функціонування та подальший сталий розвиток. Отже, дослідження даного питання є актуальним, науково та практично значущим, що зумовило вибір теми дипломної роботи.

Метою дипломної роботи є вдосконалення теоретико-методологічних принципів та розробка практичних рекомендацій щодо формування

економічного потенціалу сільських територій, направлених на забезпечення їх сталого розвитку в умовах динамічного ринкового середовища та загострення кризових явищ.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань:

- визначити суть та поглибити розуміння категорій «сільські території» та «економічний потенціал сільських територій»;

- підсумувати та вдосконалити методичні підходи до оцінки економічного потенціалу сільських територій з метою забезпечення його зростання та ефективного використання;

- проводити діагностику стану та розвитку економічного потенціалу сільської місцевості;

- визначити ефективність процесів бюджетної децентралізації з точки зору раціонального використання економічного потенціалу сільської місцевості;

- аргументувати можливості багатофункціонального розвитку економіки сільських територій в умовах сучасних інституційних перетворень держави з метою забезпечення їх стійкості в сучасному мінливому ринковому середовищі.

Об'єктом дослідження є процес формування економічного потенціалу сільської місцевості України.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних і практичних засад щодо стратегічних переваг формування економічного потенціалу сільських територій.

Інформаційною базою послужили законодавчі та нормативно-правові акти України, аналітичні матеріали, матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, Європейського Союзу (Євростат), наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, періодичні видання, матеріали міжнародних конференцій.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1 Формування економічного потенціалу сільських територій

Проблеми розвитку сільських територій привертають увагу багатьох дослідників. Проте, незважаючи на наявність ґрунтовних теоретичних розробок у цьому напрямі, аналіз наукових досліджень дає змогу зробити висновок про відсутність єдності у поглядах науковців щодо визначення основних понять, пов'язаних із тлумаченням поняття «економічне потенціал сільської місцевості». Таким чином, за результатами аналізу наукових джерел сьгоднішні підходи до визначення сутності термінології «сільські території» можна класифікувати за такими ознаками:

- 1) просторово-географічними;
- 2) структурними;
- 3) адміністративно-правовими;
- 4) функціонально-господарськими [17].

Прибічники першої групи підходів до тлумачення поняття сільської території виділяють визначальні ознаки просторово-географічного положення. Відтак, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 це поняття вживається неодноразово, але його тлумачення не дається [33]. Із тексту постанови виходить, що під терміном «сільська територія» варто розуміти сільську місцевість у цілому: населені пункти та віднесені до них на основі адміністративно-територіального поділу території.

У наукових осередках висловлюються позиції, які наголошують на той чи інший критерій просторово-географічної ідентифікації сільської місцевості.

Так, на думку Мельника С. системоутворюючий елемент сільської території визначає належність населених пунктів до відання сільських рад [26, с. 142]. За визначенням Уркевича В., «сільські території — це такі території, що розташовані поза межами міст і до складу яких входять як сільські поселення, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та села» [52, с. 25]. Наведені переконання визначають найзагальніші риси досліджуваного поняття, але не допускають виокремити істотні ознаки села, сільської території, сільського поселення.

У декотрих міжнародних нормативних актах сільські території визначаються як такі, що включають населення, територію та інші ресурси соціального ландшафту та малі населені пункти поза безпосередньою сферою господарської діяльності великих міських центрів [3, с. 258]. На відміну від попереднього, це тлумачення базується на твердженні, що визнання населеного пункту сільською територією залежить не стільки від його розміру, скільки від його зв'язку з навколишньою місцевістю. Тому до переліку населених пунктів можуть входити також малі міста, якими є:

- складові економіко-виробничої системи сільської місцевості;
- економічні, адміністративні, культурні центри для навколишніх сіл, але за умов міцніших фінансово-господарських та господарських зв'язків з найближчими великими містами.

Вчений Прокоп І. досліджує сільські території як позначення сільських територій окремих частин країни, а саме природно-господарських, адміністративно-територіальних утворень, і характеризує їх через існуючі в них ресурси (які є ресурсною базою сільського господарства) – просторові та інше, найперше людське, тобто населення, зосереджене в поселеннях [34, с. 50-51]. Доволі точніше визначення цієї думки радить Якуба К., визначаючи сільську територію як територіально-просторове розміщення сукупного ресурсного потенціалу сільських поселень [57, с. 74]. Наведені визначення розширюють поняття просторової ідентифікації сільської території: вона може не обмежуватися межами одного адміністративно-територіального

утворення, а формуватися, найперше, на основі розміщення природних і господарських об'єктів, тому сільська місцевість може охоплювати межі сусідніх областей.

Подібну позицію додержують Баутін В. та Козлов В., характеризуючи сільські території як «простір поза межами урбанізованих територій, населений людьми і характеризується спільністю певних ознак (природних, історичних тощо)» [2]. Павлов О. характеризує сільську територію як «неоднорідне, багатофункціональне утворення з населенням як системоутворюючим елементом» [32, с. 17]. Лісовий А. думає, що сільські території «є однією з найважливіших частин народногосподарського комплексу країни і включають населену територію за межами території міст з її умовами та ресурсами, сільське населення та різні основні фонди на цих територіях» [24, с. 36].

Підсумування наведених дефініцій дає змогу зробити висновок, що їх особливістю є використання ознаки «населення людей», яка при детальному розгляді виявляється досить неоднозначною, оскільки ранжування населених пунктів за густотою населення матиме різні результати в світі. Статистичні розбіжності можуть породжувати протиріччя при визначенні великих сіл і малих міст за чисельністю населення, а відповідно й щодо правомірності віднесення їх до сільської місцевості.

Прибічники другої групи поглядів звертають увагу на сучасне значення сільської місцевості як складної й багатогранної події. Приміром, Юрчишин В. [56, с. 7], Талавиря М. [49, с. 10] характеризують їх як складну та багатофункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру, яка характеризується комплексом притаманних кожній із них ознак. У цьому визначенні можна побачити спробу включити в стисле формулювання як просторові, так і географічні особливості (через визначення «комплексної ... природної ... структури», в основі якої лежить сформована сукупність ресурсів), а також ряд інших властивостей і ознак, які формуються в процесі розвитку сільської території. Їх список уточнює

Талавирия М.: а) площа землі, на якій розташована сільська місцевість; б) кількість людей, які проживають і зайняті у виробництві чи обслуговуванні; в) обсяги і структура виробництва; г) розвиток соціальної та виробничої інфраструктури сільської місцевості [49, с. 10].

Подібної точки зору дотримується Семенишин Г., характеризує сільську місцевість як населену територію поза територією міст зі своїми природними ресурсами, основними засобами, соціально-культурно-побутовими умовами та населенням, яке виконує соціальні, виробничі та екологічні функції [41, с. 30].

В окремих нормативно-програмних документах сільська територія аналізується як системне явище (утворення), яке, окрім певної території як такої, охоплює усе, що на ній так чи інакше функціонує чи є його «фізична» складова, зокрема село (сільський населений пункт) як соціально-побутовий та адміністративний центр; сільська громада; органи місцевого самоврядування та інші громадські організації; соціально-виробнича інфраструктура, що забезпечує потреби його функціонування та розвитку; землі сільськогосподарського призначення; тваринницькі та інші виробничі приміщення; іригаційні, дренажні та інші споруди; лісові насадження; сільськогосподарські, заготівельні, переробні та інші виробничі, управлінські структури [42, с. 29-30].

Схожість адміністративно-правового підходу зі структурним полягає у встановленні тісного зв'язку між просторовою ідентифікацією сільської місцевості та адміністративно-територіальним поділом. Тому цілком природно, що наведений у ньому перелік ознак багатшає за рахунок правових категорій.

Досить докладним із цього погляду можна вважати, приміром, думку Лисенка Л., яка характеризує сільську територію як територіальну одиницю самоврядування, яка діє в межах закону, спираючись на власний історичний досвід, традиції, та специфіку господарювання, яке об'єднує навколо себе територіальну громаду з ціллю управління суспільним життям, вирішення

проблем спільними зусиллями та сприяння розвитку відповідної території [23, с. 14].

Доцільно зауважити, що спроба охопити багатогранні значення сільської території в межах діючих правових норм може говорити про необхідність їх доповнення відповідно до ширшого змісту досліджуваного переконання, уточнення якого триває не лише в державному управлінні та адміністративному праві, а й через знання економічної сутності сільських територій.

Варто зазначити, що проблема адміністративно-територіальної реформи була визнана на рівні уряду. Існуюча в Україні система адміністративно-територіального устрою неспроможна відповісти на виклики, які потребують ефективного та швидкого реагування. Серед них: економічна неспроможність органів місцевого самоврядування здійснювати свої повноваження, криза комунальної інфраструктури, безграмотність незалежного громадського сектору соціальних ініціатив та соціальної економіки для виробництва соціальної, культурної, побутової, інформаційної та іншої послуги населенню та багато інших. В результаті реформи утворено 1470 громад, які мають достатні ресурси для вирішення цих та інших завдань, забезпечують високий рівень і якість життя громадян, надають їм переважну більшість послуг як з боку місцевого самоврядування, так і державної влади [20].

Законодавчим підґрунтям адміністративно-територіальної реформи стало прийняття Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [37], а також прийняття низки законів, які мають створити організаційно-правову та економічну передумову для ефективної діяльності територіальних громад, а саме: Закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», а також Закони України, якими внесено необхідні зміни до Бюджетного та Податкового кодексів. України.

Підсумок наукових досліджень у контексті нашого дослідження дає змогу сформулювати авторське визначення поняття «сільські території» та виділити його складові (рис. 1.1).

Відмінно від наявних визначень, сільську територію пропонуємо вивчати як сукупність сіл, селищ і малих міст, а також територій між ними, які для потреб управління народним господарством можуть бути об'єднані в єдиний об'єкт керівництва за умови однорідності просторово-географічних, економічних і соціально-демографічних рекомендацій.

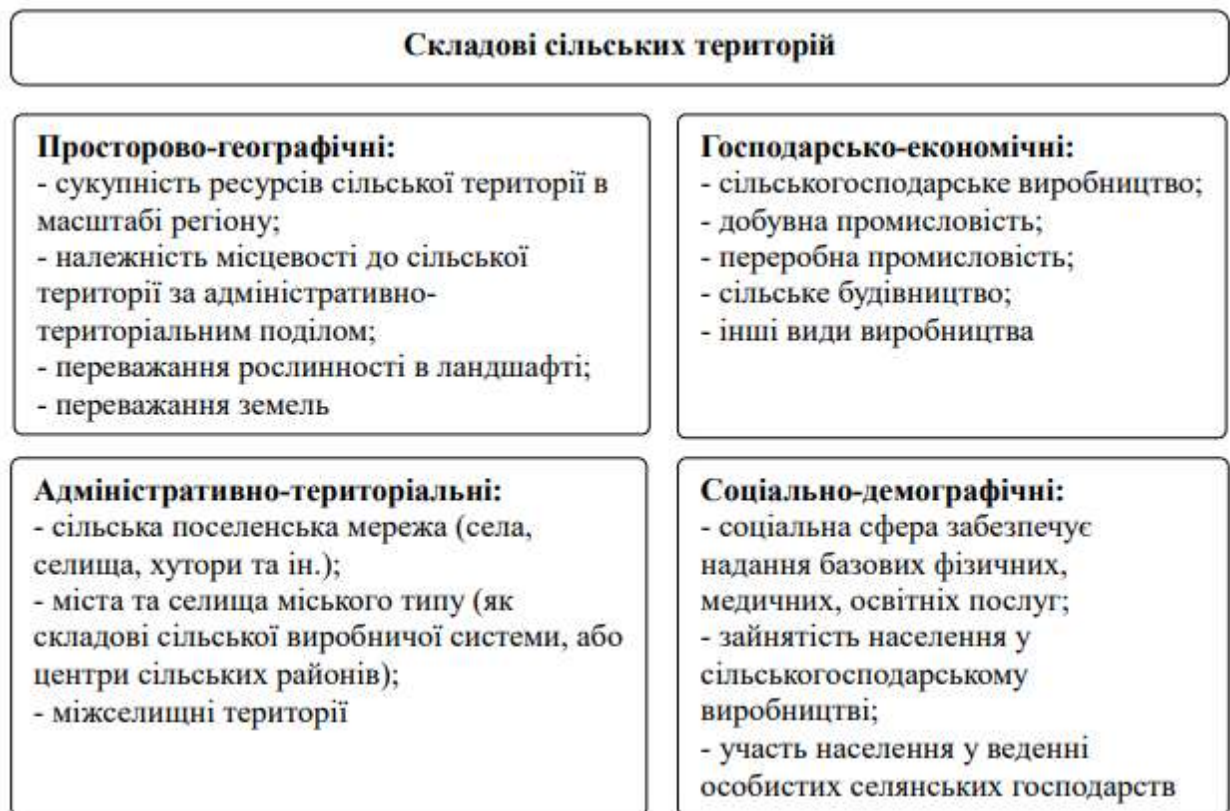

Рисунок 1.1 - Складові сільських територій

На нашу думку, все різноманіття складових сільських територій варто об'єднати на просторові, адміністративні, територіальні, економічні та соціально-демографічні.

1.2. Головні складові формування економічного потенціалу сільських територій

У контексті проблем формування економічного потенціалу сільської місцевості поняття економічного та аграрного потенціалу можна розглядати як тісні за змістом через ресурсну основу, яка є центром традиційної парадигми розвитку сільської місцевості – продуктивні землі. Втім, якщо аналізувати ресурси сільської місцевості ширше, то джерелами економічного розвитку можуть бути види діяльності, що не пов'язані з сільськогосподарським виробництвом, торгом та постачанням сільськогосподарської продукції [16].

У досліджуваних літературних джерелах поняття сільськогосподарського потенціалу трактується в кількох аспектах: 1) як сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства; 2) як володіння продуктивними силами, технологіями та знаннями, необхідними для агропромислового виробництва; 3) як здатність, готовність і компетентність сільських жителів брати участь в агропромисловому виробництві або займатися індивідуальним сільським господарством.

Результати дослідження підходів до дефініції економічних та аграрних здібностей свідчать про переважання аграрної складової в економічному житті сільської місцевості. Тому окремі тлумачення цих понять мають спільні риси, а саме:

1) визначення змісту потенціалу на основі вихідних можливостей економічних систем у досягненні певних цілей (створення валового продукту, доданої вартості тощо) [4; 14, с. 9; 38, с. 36];

2) визначення як передумови виконання потенціалу ефективного використання ресурсів згідно з цілями розвитку соціально-економічної системи в певних ринкових умовах [51; 21];

3) визначення конструкції потенціалу як сукупності підпотенціалів, зокрема, виробничого, організаційно-управлінського, науково-технічного [55, с. 21; 29];

4) визначення передумов формування потенціалу природних, грошових, матеріальних, людських ресурсів, присутність і якість яких забезпечують процеси виробництва і відтворення на території, відповідно до її господарської спеціалізації [40, с. 68];

5) вимірювання потенціалу загальною здібністю галузей сільськогосподарського підприємства випускати продукцію, досягати певних обсягів виробництва за певний період часу за умови ефективного використання наявних ресурсів [35, с. 13; 39; 15].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що економічний та аграрний потенціали мають такі подібні структурні характеристики: а) сукупність ресурсів; б) здібність системи зберігати свою життєздатність і цілісність, та досягати цілі соціально-економічного розвитку; в) здатність території улаштувати ефективне виробництво, розвивати і розширювати його за рахунок існуючих ресурсів і реалізації ринкових можливостей [19].

Втім, як видно з наведених положень про сутність економічного потенціалу, його поняття має більш широкий зміст, передусім тому, що:

- визначає наявність та ефективність використання джерел ресурсів агропромислового комплексу, а також усіх інших можливих ресурсів, що знаходяться на території;

- визначає перебіг економічних явищ і процесів, які безпосередньо визначають кількісні та якісні характеристики руху економічних засобів у процесі суспільного відтворення;

- це комплексна оцінка нинішнього стану розвитку села, його інвестиційної привабливості та найбільш ймовірна проекція його стану в очікуваних соціально-політичних і ринкових умовах.

Окрім цього, сучасна теорія розвитку сільських територій [10] лежить в покращенні інституційного та бізнес-середовища, податкового

адміністрування, розвитку агропродовольчих ланцюгів із доданою вартістю, розвитку соціальної інфраструктури та покращенні якості життєдіяльності сільського населення, у диверсифікації економічної діяльності тощо. Подібним чином, розвиток сільських територій пов'язаний не лише з розвитком агропромислового виробництва, а передбачає вдосконалення всіх ключових сегментів соціально-економічного життя регіонів і держави в цілому.

Постає потреба розподілу понять економічного та аграрного потенціалів як предметних категорій управління національною економікою, що свідчить про доцільність визначення співвідношення аграрного та економічного потенціалу сільської території як частини та в цілому відповідно. Відповідно, ми підтримуємо поширену думку, що аграрний потенціал сільської території варто розглядати як «комплекс природних умов і ресурсів, які невимушено впливають на сільськогосподарське виробництво» [25].

Слід зазначити, що оскільки сільська територія не завжди має аграрний профіль, недоцільно виокремлювати у складі сільськогосподарського потенціалу промисловий потенціал або окремі його складові, оскільки це призведе до повторення галузевих елементів модель та надмірне ускладнення структури економічного потенціалу сільських територій, які, крім сільськогосподарського виробництва, мають іншу розвинену промисловість.

Кадровий запас сільської місцевості характеризується наявністю професійно підготовлених працівників відповідно до галузевого профілю сільської місцевості. Як зазначає Якуба М., кадровий потенціал є «основою економічного і соціального розвитку... інші складові економічного потенціалу будуть неефективними за відсутності відповідного кадрового потенціалу» [57].

Доволі іншу модель структури та зв'язку складових економічного потенціалу пропонують Новіков О. та Ключник А. На їх думку, основою є:

- комплекс засобів і перспектив суб'єктів господарювання для провадження господарської діяльності;
- здібність суб'єктів виробляти і реалізовувати свою продукцію;
- здібність населення купувати товари та послуги;
- присутність засобів і джерел для ведення підприємницької діяльності серед жителів сільської місцевості, можливість реалізації інноваційних ідей;
- спосібність акумулювати та застосовувати різноманітні засоби забезпечення конкурентоспроможності шляхом використання сучасних інструментів маркетингу;
- здатність суб'єктів господарювання проявляти та відтворювати конкурентні переваги у зовнішньоекономічній діяльності;
- володіння комплексом факторів інноваційного розвитку, які додатково зумовлюють соціально-економічне підвищення якості життя населення;
- комплекс морально-психологічних ділових і професійних якостей населення сільської місцевості, які покривають конкурентні переваги жителів у бізнесі та на ринку праці, а отже, конкурентоспроможність сільської місцевості. За його складом дослідники виділяють виробничий, гуманітарний та адміністративний види потенціалу;
- присутність ресурсів для реального інвестування;
- становище виробничої та соціальної інфраструктури;
- присутність об'єктів і явищ, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, рекреації та туризму;
- комплекс природних компонентів і сил природи, які використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання;
- придатність середовища для життя і здорового розвитку людей. У складі екологічного потенціалу дослідники виділяють комплекс субпотенціалів, які визначають наявні природні та антропогенні засоби

збереження стану навколишнього природного середовища, захисту його від дії шкідливих факторів, а також здатність місцевої влади та населення для здійснення їх організаційної та фінансової підтримки;

- комплекс ресурсів і можливості їх використання для забезпечення реалізації стратегії економічного розвитку;
- працездатне населення, його професійно-освітній рівень і здібність до праці;
- інформація, якою володіє людина і використовується в її діяльності;
- комплекс даних про ретроспективний розвиток життя мешканців території;
- здібність апарату управління сільською територією забезпечити ефективне господарювання в правовому полі та в існуючих ринкових умовах [30, с. 13-17].

Підсумовуючи запропоновану модель економічного потенціалу, Новіков О. та Ключник А. радять в якості ключових критеріїв класифікації використовувати поняття сукупного потенціалу здібностей та сукупного потенціалу ресурсів (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 - Структурне відображення економічного потенціалу сільських територій

Підсумок наведених положень дає змогу сформулювати авторське уявлення економічного потенціалу сільської території як сукупності наявних на цій території засобів виробництва і технологій, знань, умінь і професійної компетентності її населення, а також передумов їх дієвого залучення до фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, що забезпечує виготовлення додаткової вартості та є рушійною силою соціально-економічного розвитку території в умовах ринкових та економічних умов. На відмінність від наявних, наше визначення економічного потенціалу сільських територій розглядається як кількісна та якісна оцінка ймовірного результату від ефективного використання ресурсів, компетенцій та можливостей, наявних у конкретній сільській місцевості протягом конкретного горизонту планування.

Пропонований автором підхід характеризує економічний потенціал як категорію управління функціонуванням національної економіки, що передбачає комплексну оцінку ресурсів, компетенцій і можливостей розвитку сільської території в існуючих умовах. Це дає можливість охарактеризувати перспективи розвитку сільської території з точки зору інтересів усіх зацікавлених сторін, які в сукупності представляють органи самоврядування, державу, бізнес і громадянськість, а також наголосити на специфіку впливу та очікувань кожного з цих інститутів на поточний та прогнозований стан об'єкта управління, яким є процес соціально-економічного розвитку сільської території [19].

За результатами порівняння отриманих у цьому підрозділі трактувань складових економічного потенціалу сільських територій автором запропоновано структуру, яка враховує розглянуті теоретичні положення та відображає власне бачення його сутності (рис. 1.3).

Рисунок 1.3 - Структура економічного потенціалу сільської території за суб'єктами управління

Особливість авторської моделі полягає в концентрації пріоритетних чинників згідно з функціями кожної зі сторін в управлінні розвитком сільських територій. Систематичність розміщення субпотенціалів по вертикалі впорядковується згідно з прямими сферами відповідальності та ключових інтересів приватного сектору, громадськості, держави та місцевого самоврядування. Віднесення того чи іншого субпотенціалу до інтересів однієї зі сторін управління розвитком, однак, не зменшує його значення для іншої сторони, значення якого визначається особливостями конкретної сільської території. Властивістю авторської моделі є концентрація пріоритетних факторів згідно з функціями кожної зі сторін в управлінні розвитком сільських територій [50].

Пропонована модель дозволяє вперше розглянути процес формування економічного потенціалу в цілому, метою якого є виконання інтересів суб'єктів розвитку сільських територій, що дає змогу конкретизувати наявні

засоби їх розпорядження для ефективного використання ресурсних, технологічних і ринкових можливостей задля планування державних цільових програм розвитку сільських територій.

На нашу думку, використання такої моделі як теоретичної основи для аналітичного дослідження економічного потенціалу сільської місцевості дає змогу ефективно оцінити загрози та перешкоди його розвитку та мобілізувати органи державної влади, бізнес та громадськість на активну дію [50].

1.3 Комплексна оцінка економічного потенціалу сільських територій

В умовах ринкового середовища соціально-економічні, організаційно-правові та інституційні умови розвитку сільських територій вимагають сучасної методології оцінки трансформаційних процесів на предмет їх відповідності загальнодержавним тенденціям формування та використання економічного потенціалу. Кожен дослідник шляхів оцінки розвитку сільських територій пропонує свою методичку, згідно з якою система показників традиційно включає три блоки: економічний потенціал, соціальний розвиток та екологія.

Дослідник Давискіба К.В. радить під оцінкою економічного потенціалу розглядати визначення його вартості у вартісному вираженні за складовими елементами: інвестиційним, природно-ресурсним та людським потенціалом. Попри це оцінка людського потенціалу регіону базується на економічній оцінці потенціалу одиниці кадрового потенціалу, диференційованого за видами освіти, яка розраховується шляхом підсумовування всіх витрат, які безпосередньо впливають на його формування, за років періоду їх реалізації. Вартісна оцінка ресурсів інвестиційного потенціалу проводилась на основі оцінки основних та оборотних фондів досліджуваного регіону в територіальному розрізі, а оцінка природно-ресурсного потенціалу – за

окремими видами природних ресурсів, а саме: лісових, мінеральних і фауністичних ресурсів - за методом валової продуктивності; водно - виробничий спосіб; земельні - за обсягом виробництва продукції рослинництва і тваринництва; оздоровчий – виходячи з кількості всіх оздоровлених у санаторно-курортних установах за рік та середньої вартості найбільш типових путівок [7].

Складові економічного потенціалу, на думку Семенов В.Ф. [9] та Басюка О.В. [1] є природно-ресурсний, людський і виробничий потенціал. Природно-ресурсний потенціал характеризується наявними запасами корисних копалин, характеристиками ґрунтів, природно-кліматичними умовами регіону. Людський потенціал характеризується соціально-демографічними, освітніми, кваліфікаційними та етнокультурними показниками населення регіону, а також значною мірою досягнутим рівнем продуктивності праці. Визначальна роль в економічному і соціальному розвитку належить виробничому потенціалу, який визначає економічну міць регіону.

Виробничим потенціалом називають загальну кількість засобів виробництва, розташованих у регіоні, досягнутий рівень продуктивності наявних засобів виробництва, а також ступінь зношеності та можливість їх використання. Виробничим потенціалом є також якість і кількість шляхів сполучення на території області та ступінь розвитку телекомунікацій. За основними критеріями виробничого потенціалу можна визначити експортний потенціал, який характеризується обсягом виробництва продукції, що перевищує власні потреби регіону та спрямовується (може спрямовуватися) в інші регіони чи країни.

Нестандартний підхід до оцінки економічного потенціалу, пропонує Чаленко О. Ю. Його властивістю є визначена залежність економічного потенціалу та потенціалів – його складових від процесів системи, яка полягає в поділі потенціалів між групами елементів процесу «витрати – вихід», а також між трансформаційними та трансакційними процесами, які утворюють

процес «витрати – випуск». Під впливом процесу управління із залученням ресурсного, кадрового, виробничого, інвестиційного та інноваційного потенціалів сировина трансформується у витрати виробництва. Далі націнка, що розглядається як вихід трансакційного процесу, буде наслідком взаємодії інноваційного потенціалу, а також організаційного, соціального, маркетингового та управлінського потенціалів [54].

Підсумовуючи наукові погляди, можна відзначити, що певна частина вчених схиляється до думки, що методологічно економічний потенціал є інтегральною сумою потенціалів нижчого рівня, кожен з яких характеризує якість того чи іншого ресурсу чи можливості. У своїх роботах вони визначають суть аграрного, інвестиційного, інноваційного, науково-інформаційного, кадрового, промислового потенціалу, а також інших складових економічного потенціалу.

Для проведення комплексного оцінювання економічного потенціалу сільської місцевості застосовано 74 статистичні показники по кожному з регіонів. Адже кількість показників, які ми будемо залучати, занадто велика, ми їх систематизували. За основу взято модель структури економічного потенціалу сільської місцевості за суб'єктами його формування. Відповідно набір показників поділено на чотири блоки: які входять до сфери інтересів бізнесу, громадськості, органів місцевого самоврядування та держави.

Ресурсний потенціал сільської місцевості створюється наявними видами природно-рекреаційних ресурсів. Вищий ступінь забезпеченості території певним видом ресурсів визначає її господарську спеціалізацію. Присутність інших видів ресурсів визначає перспективи диверсифікації видів економічної діяльності. Тому забезпеченість території різними видами природних ресурсів є чинником підвищення її економічного потенціалу.

Промисловий потенціал визначає ефективність сільськогосподарського виробництва, адже воно є переважаючим видом економічної діяльності в сільській місцевості. Зіставлення визначальних показників діяльності з

часткою сільськогосподарських підприємств в обсягах виробництва дає можливість оцінити реалізований виробничий потенціал сільської місцевості.

Потенціал ринкової інфраструктури визначає забезпеченість сільської місцевості суб'єктами господарювання, які обслуговують потреби підприємств-учасників різних ринків. Ми розглядаємо такі показники:

- забезпеченість сільського населення об'єктами роздрібною торгівлі загалом;
- оптовий товарооборот по регіону в цілому;
- роздрібна торгівля в сільській місцевості;
- кількість та обсяги діяльності банків.

Дія місцевої влади на розвиток економічного потенціалу сільської місцевості визначається її внеском у поліпшення соціально-економічних умов життя населення, покращення бізнес-клімату, управління та розвитку місцевої інфраструктури. Крім сфер компетенції, які були розглянуті вище в межах інших можливостей, місцеві органи влади залишаються відповідальними за підтримання належного екологічного стану територій, забезпечення якості та доступності об'єктів транспортної інфраструктури. Також визначною ознакою ефективної діяльності місцевої влади є вміння створювати сприятливе середовище для співпраці суб'єктів державного та приватного секторів у реалізації спільних проектів, важливих для місцевого розвитку.

У рамках дослідження потенціалу економічного, освітнього та культурного партнерства пропонується враховувати такі показники:

- 1) обсяг капітальних вкладень у сільське, лісове та рибне господарства;
- 2) частка державного та недержавного секторів у фінансуванні наукових досліджень і розробок;
- 3) частка капітальних вкладень за рахунок коштів підприємства;
- 4) витрати на фінансування інноваційної діяльності;
- 5) витрати громадських організацій на благодійність;

б) поточні витрати підприємств на охорону навколишнього середовища;

7) надходження коштів від підприємств до громадських організацій.

Оцінку екологічного потенціалу сільської місцевості варто проводити за інтегральним показником стану навколишнього природного середовища, розрахунок якого наведено в статистичному бюлетені Держстату України «Регіональний розвиток людини». Даний показник є інтегральною оцінкою стану земельних і водних ресурсів, атмосферного повітря. У науково-теоретичному аспекті характеризує комфортність проживання в регіоні з урахуванням стану навколишнього природного середовища.

Оцінювання потенціалу транспортної інфраструктури визначає наявність та структуру видів транспортного сполучення для забезпечення дієвої логістики діяльності суб'єктів господарювання в сільській місцевості. Відповідно, за такими показниками:

- 1) щільність доріг з твердим покриттям;
- 2) пасажирообіг морського, автомобільного, річкового, повітряного транспорту;
- 3) обсяг вантажообігу автомобільного та залізничного транспорту;
- 4) вантажообіг річкового та морського транспорту.

Дія громадськості як суб'єкта управління на розвиток сільських територій та формування їх економічного потенціалу характеризується різноманітною соціально-економічною інформацією. Більшість із них опосередковано стосується економічних процесів, які супроводжують розвиток села.

Потенціал самоврядування визначає здатність сільської території підтримувати функціонування та соціально-економічний розвиток шляхом використання інструментів і механізмів управління, що входять до компетенції органів місцевого самоврядування. Досить вичерпну характеристику цієї здатності дають такі дані про результати діяльності

територіальних громад: власні доходи на 1 особу; фінансова незалежність від державного бюджету; витрати на розвиток.

Використання цих показників дає змогу визначити достатність джерел доходів, темпи соціально-економічного розвитку та спроможність громад самостійно планувати та фінансувати поточні видатки [8].

Варто зазначити, що використання цих даних пов'язане з об'єктивними обмеженнями, адже діючі на момент дослідження територіальні громади частково охоплюють сільську територію. Відтак, найбільші територіальні громади функціонують у Хмельницькій, Дніпропетровській, Тернопільській, Одеській, Полтавській та Чернівецькій областях, а найменші – у Херсонській, Сумській, Миколаївській та Київській областях. Проте ми гадаємо, що дані щодо кількості територіальних громад все ж відображають рівень готовності органів самоврядування до розширення адміністративно-управлінської та фінансової самостійності. Тому їх можна застосовувати для оцінки потенціалу місцевого самоврядування сільської місцевості.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Сучасний стан економічного розвитку сільських територій

Економічний розвиток сільської місцевості значною мірою залежить від стану аграрної галузі. Станом на початок 2020 року загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні становила 41,2 млн га, з них 32,7 млн га або 79,2% – рілля (рис. 2.1).

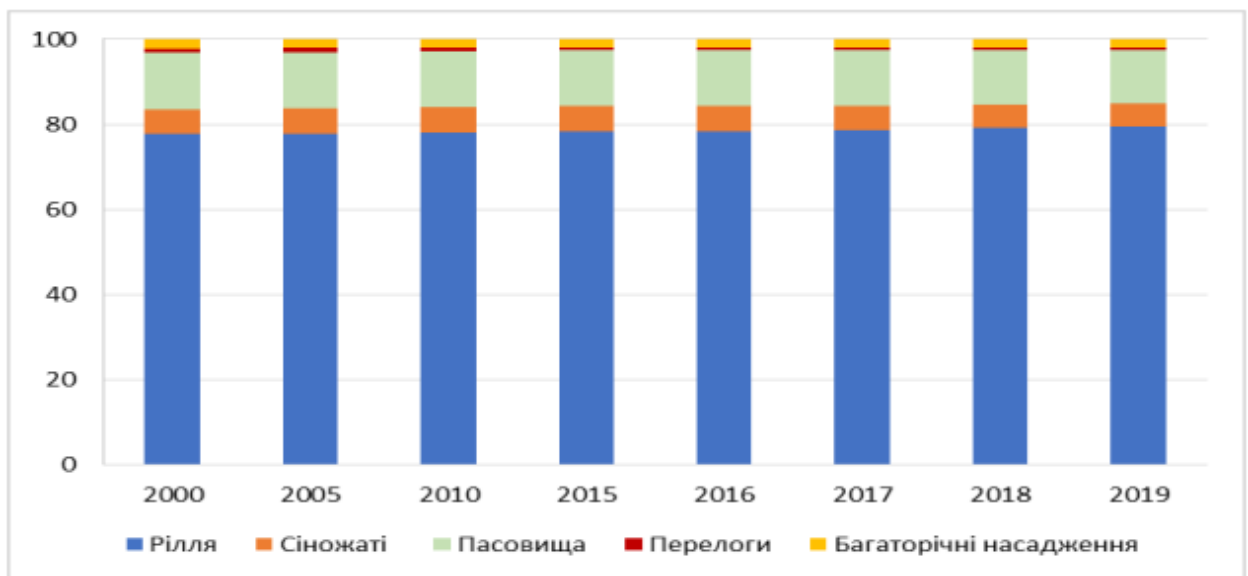

Рисунок 2.1 - Динамічна структура сільськогосподарських угідь, %

У нинішніх умовах на ефективність аграрного сектору та стан ресурсного потенціалу можуть негативно впливати методи землекористування, які спричиняють надмірне антропогенне навантаження. Внаслідок застосування екологічно шкідливих технологій за останні десятиліття вміст гумусу в ґрунті зменшився на 0,6%, щорічне винесення елементів живлення на формування врожаю перевищує у п'ять разів їх внесення [53, с. 161]. Окрім цього, потрібно вирішити й інші проблеми. Приміром, 37% ріллі в Україні мають підвищену кислотність, посилюються ерозійні процеси [43].

Розглядаючи стан земельних ресурсів і засобів виробництва країни, варто зазначити, що світовою наукою обґрунтовано, що ефективність економічного розвитку територій лише на 1/3 залежить від матеріальних засобів виробництва, а на 2/3 – людський капітал, його якісні характеристики та продуктивність праці.

Статистика населення сільської місцевості вказує на певні загрозливі тенденції, пов'язані із затяжною демографічною кризою, яка зросла з 1990-х років (рис. 2.2).

Станом на 1 січня 2021 року чисельність населення України становила 41,7 млн осіб, з них у міських поселеннях проживало 29,2 млн осіб (69,5%), 12,5 млн осіб (30,5%).

Найбільша частка сільського населення в Україні проживає в Закарпатській (62%), Чернівецькій (56%), Івано-Франківській (55%), Тернопільській (53%) та Рівненській (52%) областях.

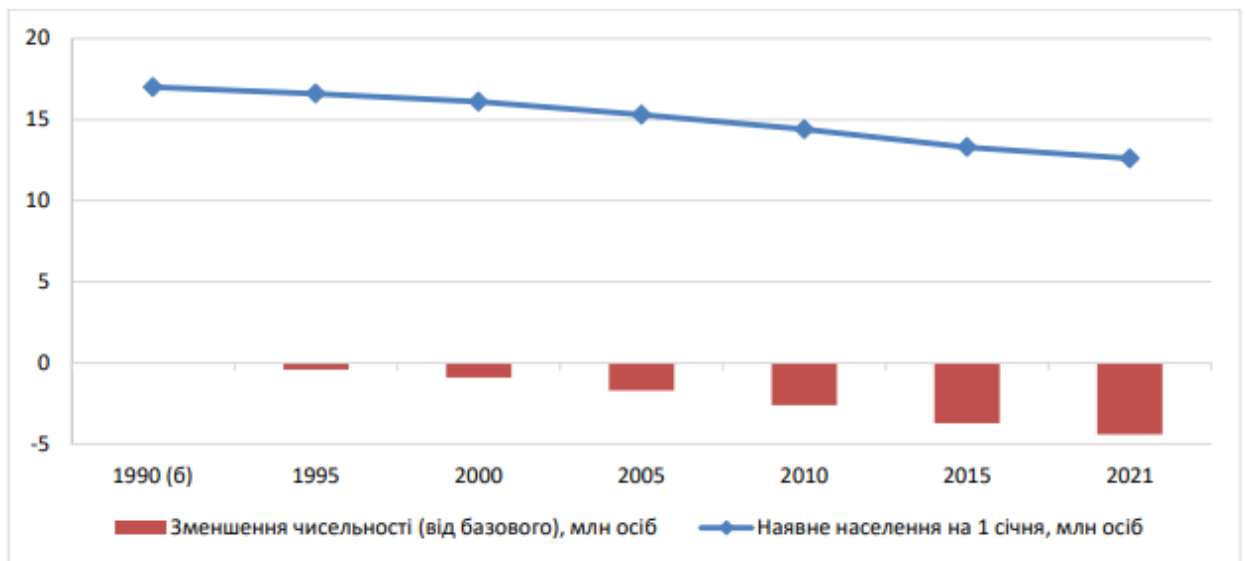

Рисунок 2.2 - Динаміка руху сільського населення протягом 1990 - 2021 рр.

Істотними факторами депопуляції сільського населення вчені вважають високий рівень смертності та трудову міграцію. В результаті поширення цих негативних явищ триває процес так званого вимирання сіл та скорочення поселенської мережі.

З 2002 по 2020 рік кількість сільських населених пунктів в Україні скоротилася з 28 614 до 28 374 одиниць, тоді як на 14 од. збільшилася кількість міст. У 2020 році найбільше сільських населених пунктів було у Львівській (1850), Харківській (1810), Полтавській (1680), Житомирській (1612), Вінницькій (1465), Чернігівській (1457), Сумській (1453), Дніпропетровській (1437) та Хмельницької (1415) обл. Найменше сільських населених пунктів у Чернівецькій (399) та Закарпатській (577) областях.

На протязі 2002 – 2020 років найбільше скорочення кількості сільських населених пунктів відбулося в таких областях: Сумській – 38, Полтавській – 31, Чернігівській – 25, Кіровоградській – 24. Незначне збільшення кількості сільських населених пунктів спостерігається в Тернопільській, Львівська та Волинській обл. Не змінилася кількість сільських населених пунктів в Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Більш детальну інформацію про динаміку сільських поселень за регіонами представлено на рис. 2.3.

Рисунок 2.3 - Кількість сільських населених пунктів, шт.

Об'єднаними ознаками регіонів, у яких зменшилась кількість сільських населених пунктів, є: середній та низький рейтинговий бал «Індексу інвестиційної привабливості» (за даними Інституту економічних досліджень та консультацій); середня та висока кількість сільських поселень загалом.

Регіони, в яких зростає кількість сільських населених пунктів, мають вищий та середній рейтинговий бал інвестиційної привабливості, середню та нижчу від середнього кількість сільських населених пунктів у базовому році. Винятком є Львівська область, яка має найбільший рейтинговий бал і велику мережу сільських населених пунктів. Спільні ознаки свідчать про наявність зв'язку між цими групами показників (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 - Показники областей скорочення та приросту сільських поселень за 18 років

Область	Рейтинговий бал	Кількість населених пунктів	Скорочення/приріст з 2002 р.
Сумська	1,339	1455	-37
Чернігівська	1,397	1464	-30
Полтавська	1,283	1805	-26
Кіровоградська	1,283	991	-24
Івано-Франківська	1,478	765	0
Чернівецька	1,25	398	0
Волинська	1,41	1054	1
Львівська	1,601	1850	1
Тернопільська	1,356	1023	4

В цілому по Україні чисельність міського населення перевищує сільське, частка якого становить 30,5% (станом на 1 січня 2021 року). Переважна більшість – люди працездатного віку. Загалом у країні спостерігається процес старіння: частка людей у віці 60 років і старше перевищує порогове значення більш ніж втричі. Різниця у вікових показниках за місцем проживання населення не є суттєвою, але розкривають більше демографічне навантаження на жителів сільської місцевості. У статевій структурі переважають жінки (53,5%). Середній вік сільських жителів становить 41,4 року, чоловіків – 38,6 років, жінок – 43,8 років [36, с. 20 - 22]. Вікова структура сільського населення України наведена в табл. 2.2.

Розгляд наведених даних показує, що депопуляція сільського населення здебільшого зумовлена внутрішньою міграцією, темпи якої були

надто високими протягом 2002 – 2009 років. Протягом цього періоду щорічна кількість вибулих коливалася від 16,4 тис. осіб до 51,2 тис. осіб. З 2010 року тенденція трохи змінилася, і вже у 2014 році міграційний приріст склав 2,8 тис. осіб, а у 2017 році – 7,8 тис. осіб, але у 2018 році знову спостерігався значний відтік населення – 21,3 тис. осіб у 2020 році.

Таблиця 2.2 - Показники чисельності сільського населення за віковими групами у 2020 р.

Показник	0-15 років	16-59 років	60 років і старше	Разом
Всього, млн осіб	2,38	7,5	3,1	12,8
<i>Частка в загальній чисельності, %</i>	<i>17,7</i>	<i>58,4</i>	<i>23,9</i>	<i>100</i>
Демографічне навантаження	304	-	408	712

Дані міждержавної міграції за аналізований період свідчать про наявність великих двосторонніх міграційних потоків, які віддзеркалюють періодичний характер тимчасового повернення сільського населення з-за кордону. За 8 років показник вибулих коливався на рівні – від 1,4 тис. осіб до 4,4 особи, а кількість прибулих поступово зменшувалася – з 7,7 тис. осіб у 2010 році до 5,3 тис. осіб у 2020 році.

Єдиним регіоном, в якому у 2020 році спостерігалось міграційне зростання, є Київська область (13,2 тис. осіб). Найбільше міграційне скорочення зафіксовано у Вінницькій (3,6 тис. осіб), Дніпропетровській, Кіровоградській (по 2,8 тис. осіб) та Сумській (2,1 тис. осіб). Міграційний рух сільського населення характеризується показниками, наведеними на рис. 2.4.

Вікова структура внутрішньої міграції населення відповідає певним закономірностям. Відтак, найбільша кількість вибулих припадає на вікові групи 16-18 років (25,4 тис. осіб), 19-23 роки (18,2 тис. осіб), 24-28 років (22,8 тис. осіб), 29 - 35 роки (21,5 тис. осіб). У кожній наступній віковій групі кількість вибулих поступово зменшується. Отже, значну частину

внутрішньої міграції становлять внутрішні переміщення молоді з метою навчання.

Рисунок 2.4 - Міграційних рух сільського населення, тис. осіб

На протязі 2010 – 2020 років стабільно найбільший внутрішньо-регіональний рух населення спостерігався у Вінницькій, Житомирській, Волинській, Полтавській, Сумській, Рівненській та Хмельницькій областях, показники прибуття та вибуття населення в них коливалися від 10,2 до 12,9%. Інтенсивне скорочення сільського населення характерне для Кіровоградської та Миколаївської областей: зважаючи на критичну ситуацію на локальних ринках праці цих регіонів, мешканці цих регіонів від'їжджають до більш економічно розвинутих сусідніх агломерацій.

Ситуація в цих регіонах досі залишається досить напруженою. Доцільно зауважити, що у досліджуваний період Дніпропетровська, Одеська, Черкаська, Київська та Львівська області зберігали додатне сальдо міграції в сільських поселеннях [28, с. 201].

Високий рівень безробіття, особливо серед молоді, породжує проблеми, пов'язані з її соціальною дезадаптованістю, результати якої в перспективі будуть катастрофічними для села. Зниження людського та інтелектуального потенціалу сільської місцевості також пояснюється трудовою міграцією молоді у великі міста області чи за кордон.

Максимальний рівень безробіття у 2020 році (без урахування Донецької та Луганської областей) виявляється в окремих регіонах півночі, центру та півдня України (14,4 – 10,5 в. п.). Звертаємо увагу на те, що лише в Чернігівській та Житомирській областях рівень родючості ґрунтів знаходиться на низькому рівні та нижче середнього, в решті названих областей – середня та висока родючість ґрунтів.

Найбільший приріст рівня безробіття за період з 2002 по 2020 роки (див. рис. 2.5) спостерігається в Запорізькій області (4,8 в.п.). Це помітно в Полтавській, Тернопільській, Одеській, Житомирській та Миколаївській областях (3,4 - 2,7 в.п.). Водночас у Харківській області спостерігається значне зниження безробіття серед сільського населення (на 3,9 в.п.). Для третини регіонів відхилення за досліджуваний період становить від 0,2 до 1,8 в.п. Також у третині регіонів рівень безробіття нижчий за загальнодержавний (7,5% у 2012 році та 8,8% у 2020 році).

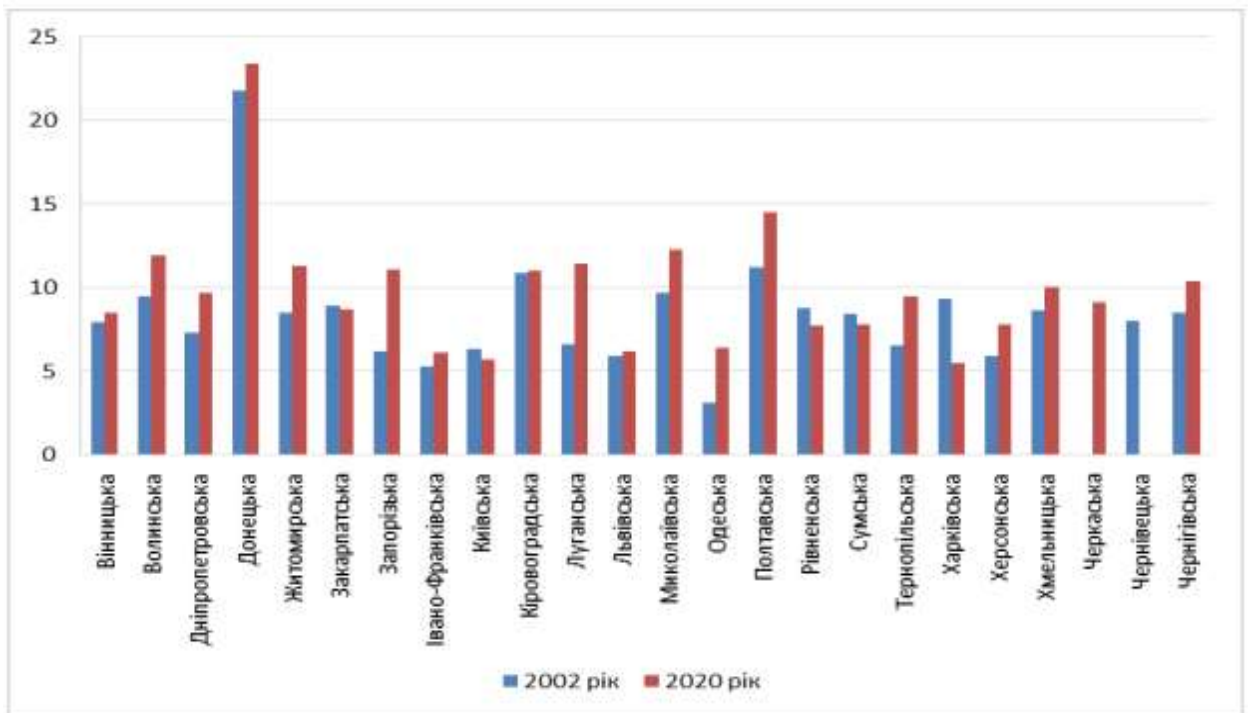

Рисунок 2.5 - Рівень безробіття сільського населення у віці 15 - 70 років, тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи

На базі узагальнення ключових наукових положень блоку та результатів досліджень з даної проблеми [6; 22, с. 142-143; 20] характеризують окремі тенденції сучасного економічного розвитку сільської місцевості:

- брак диверсифікованих джерел доходів зумовлює матеріальну залежність населення від сільськогосподарського виробництва, яке на сучасному етапі технологічного забезпечення не досягає відповідного рівня рентабельності та задоволення економічних інтересів усіх учасників виробничого процесу;
- зниження купівельної здатності населення сільської місцевості через низьку оплату праці та прояв кризових явищ в економіці обумовлює критичний стан соціально-комунальної інфраструктури населених пунктів у сільській місцевості;
- зниження привабливості сільської місцевості як бажаного місця життя для молоді через зазначені фактори, а також відсутність робочих місць з конкурентоспроможною оплатою праці та можливостей професійного зростання;
- погіршення демографічної ситуації внаслідок процесів трудової міграції, старіння населення, соціальної дезадаптації молоді, високого рівня захворюваності та смертності;
- відсутність інвестиційних ресурсів для розвитку матеріально-технічної бази виробництва, соціальної та комунальної інфраструктури;
- брак ресурсної бази для інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва, диверсифікації економічної діяльності.

2.2. Оцінка економічного потенціалу сільських територій

Ресурсний потенціал складається з наявних природних ресурсів, а їх різноманітність збільшує економічний потенціал сільської території. З цього видно, що 100% реалізація ресурсного потенціалу сільської території

характеризується станом, при якому наявні площі природних ресурсів належним чином використовуються в господарській діяльності.

Розгляд природних ресурсів сільської місцевості, проведений у табл. 2.3, виявлено їх неоднорідність у різних регіонах країни. Відтак, лише дев'ять областей, переважно в західній і північній частинах України, мають частку лісистості в структурі земель вище середнього: Закарпатській (56,8%), Рівненській (45,7%), Івано-Франківській (40,3%), Житомирській (37,8%), Чернівецькій (34,7%), Волинській (31,8%), Львівській (31,7%), Чернігівській (23,1%) та Київській (23,2%) областях. Ці регіони характеризуються нижчим від середнього рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями, а також прісними водоймами (окрім річок). Вагомою є частка земель рекреаційного призначення та мисливських угідь. Виняток складає тільки Львівська (2,8%) та Житомирська (5,2 %) області – у першому випадку, та Закарпатська (58,3%), Івано-Франківська (56,4%), Чернівецька (50,3%) області – у другому випадку.

Найбільшу частку сільськогосподарських угідь у своїй структурі мають центральні, південні та південно-східні регіони (понад 70%), п'ять з них є найбільшими за площею областями України згідно з наведеним переліком: Одеська, Полтавська, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька.

Загальною рисою всіх цих областей є низька відносна забезпеченість землями рекреаційного призначення (крім Хмельницької та Тернопільської) та лісовими територіями. Лише третина з них, а саме: Запорізька, Дніпропетровська, Миколаївська, Одеська та Полтавська області, мають середню або вищу за середню забезпеченість земель під водоймами.

Найвищий рівень забезпеченості рекреаційними землями мають найменші регіони України (Івано-Франківська, Рівненська, Закарпатська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області). Винятком є Хмельницька область.

Дві третини областей України забезпечені мисливськими угіддями на рівні вище середнього. Невисокий показник у регіонів із значною

промисловою спеціалізацією (Київська, Донецька та Луганська) та регіонів із високою часткою заповідних лісових земель (Закарпатська, Івано-Франківська) та сільськогосподарських угідь (Харківська та Миколаївська).

Таблиця 2.3 - Структура природних ресурсів сільських територій України у 2020 році

Область	Загальна земельна площа, млн, га	Обсяг лісів на території області, %	Обсяг сільськогосподарських земель, %	Обсяг земель під водою, %	Обсяг земель рекреаційного призначення, %	Обсяг мисливських угідь, %
Вінницька	2,7	14,3	75,9	1,6	1,1	80,5
Волинська	2,0	34,6	52,0	2,3	8,6	73,1
Дніпропетровськ	3,2	6,0	78,7	4,9	1,0	76,3
Донецька	2,7	7,7	77,1	1,6	3,3	32,1
Житомирська	3,0	37,7	50,4	1,6	2,7	70,7
Закарпатська	1,3	56,7	35,3	1,4	12,2	58,2
Запорізька	2,7	4,4	82,3	6,4	2,2	67,2
І.-Франківська	1,4	45,6	44,6	1,7	18,5	50,4
Київська	2,8	23,1	57,2	6,2	1,4	58,4
Кіровоградська	2,5	7,7	82,6	3,1	0,5	79,7
Луганська	2,7	13,4	71,5	0,8	2,7	33,1
Львівська	2,2	31,8	56,8	2,0	5,3	75,5
Миколаївська	2,5	5,1	81,3	5,2	2,4	51,1
Одеська	3,3	6,7	77,7	6,3	3,4	73,5
Полтавська	2,9	9,9	85,8	5,2	4,1	72,9
Рівненська	2,0	40,2	46,0	2,2	9,0	67,4
Сумська	2,4	19,3	71,1	1,3	6,8	86,8
Тернопільська	1,4	14,6	74,9	1,4	8,5	68,8
Харківська	3,1	13,3	75,8	1,9	1,9	46,5
Херсонська	2,8	5,3	68,9	15,1	5,8	70,3
Хмельницька	2,1	13,9	75,7	2,1	15,0	73,4
Черкаська	2,1	16,2	69,4	6,5	1,6	75,8
Чернівецька	0,8	31,9	58,0	2,3	8,3	56,5
Чернігівська	3,2	23,2	64,6	2,1	7,8	86,0

Найвищою забезпеченістю природними ресурсами всіх видів характеризуються Волинська, а також Рівненська, Хмельницька та Чернівецька області (за винятком площі сільськогосподарських угідь), найменшою – Харківська область (без Донецької та Луганської областей), за рахунок висока концентрація великих міст. Значну більшість решти регіонів утворюють регіони, які добре забезпечені трьома з п'яти видів ресурсів.

Площа і структура природних ресурсів визначають потенціал наявних, але не завжди використовуваних засобів виробництва. Більш повну картину ресурсного потенціалу сільської території з урахуванням реалізованих можливостей у процесі діяльності суб'єктів господарювання забезпечить урахування вагових коефіцієнтів ефективності. Для цього використано кількісно-вартісні показники виробництва сільськогосподарської продукції на умовну одиницю площі територій, забезпечених відповідним ресурсом. Нижче буде наведено приклад розрахунку показника ресурсного потенціалу з врахуванням вагових коефіцієнтів ефективності.

Таке узагальнення дає змогу виділити наступні кластери сільської місцевості України за рівнем розвитку підприємницького потенціалу:

1) регіони-лідери, сільські території яких накопичують найбільшу кількість ресурсів і виробляють найбільшу загальну частку сільськогосподарської продукції, але поступаються за ефективністю регіонам із нижчими кількісними показниками розвитку сільського господарства;

2) регіони з показником середнього розвитку, де сільські території мають достатні природні ресурси для рентабельного сільськогосподарського виробництва, але не отримують достатньо ресурсів для свого розвитку;

3) регіони з низькими показниками розвитку, сільська місцевість яких має нижчу конкурентну позицію за галузевими показниками та різноманітний рівень розвитку складових підприємницького потенціалу, що зумовлює необхідність розробки та впровадження програм економічного відновлення ринку та інфраструктури суб'єктів у цих регіонах.

Позаяк сільськогосподарське виробництво зостається домінуючим видом економічної діяльності в більшості сільських територій, ми використали його для оцінки промислового потенціалу. Для цього проведено порівняльний аналіз основних показників діяльності та частки сільськогосподарських підприємств.

Відповідно до наведених даних можна констатувати, що сільськогосподарський потенціал розподілений рівномірно в більшості

сільських територій країни. Дванадцять областей з найвищими виробничими показниками забезпечили дві третини виробництва сільськогосподарської продукції в державі.

За результатами аналітичних розрахунків методом суми місць і вагових коефіцієнтів проведено ранжування сільських територій за рівнем розвитку економічного потенціалу.

З урахуванням ранжування візуалізовано кластеризацію сільських територій, де найменший показник економічного потенціалу сільських територій у Донецькому економічному районі становить 1,75, а найбільший у Центральному районі – 3,95 (рис. 2.6).

Рисунок 2.6 - Рівень розвитку потенціалу економічних районів у 2020 році

Отож, виокремлено три основних кластери економічних районів відповідно до їх економічного потенціалу (табл. 2.4).

Перший кластер – сільська місцевість, яка показала найвищі результати. Сюди включаються території з рангом розвитку економічного потенціалу від 1 до 5. Другий кластер включає території із середнім результатом розвитку, що відповідає 6-7 рангам. Третій кластер – території з найгіршим рівнем розвитку (8 ранг).

Таблиця 2.4 - Структура кластерів сільських територій

Економічний район	Область
<i>I кластер - високого економічного потенціалу</i>	
1. Центральний	Київська, Черкаська та м. Київ
2. Східний	Полтавська, Сумська, Харківська
3. Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
4. Причорноморський	Одеська, Миколаївська, Херсонська
5. Подільський	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька
<i>II кластер - достатнього економічного потенціалу</i>	
6. Карпатський	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька
7. Поліський	Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська
<i>III кластер - низького економічного потенціалу</i>	
8. Донецький	Донецька, Луганська

Наслідки якісного аналізу складових економічного потенціалу свідчать про те, що в 1-му кластері найбільш розвинені наступні потенціали: підприємницький, промисловий та інфраструктурний; у II кластері - ресурсні, екологічні, інституційні; у III кластері – самоврядування, економічне, культурно-освітнє партнерство. Водночас найгірші показники Донецького економічного району пов'язані з тимчасовою окупацією Донецької та Луганської областей.

Одночасно, незважаючи на приналежність до I та II кластерів, для більшості сільських територій характерні недоліки в розвитку окремих видів потенціалів. Відтак, у групі територій з найкращими показниками гірший загальний стан розвитку культурного та інституційного середовища, а також показники якості середовища.

Більшість сільських територій, груп із середнім рівнем розвитку економічного потенціалу, мають найнижчі або нижчі за середні показники розвитку: підприємництва, промисловості, забезпеченості ресурсами, ринкової, транспортної та соціальної інфраструктури, зовнішньоекономічної, економічної, культурно-освітнє партнерство, потенціал самоврядування, інституційно-культурний. Подібні результати вказують про наявність суттєвих диспропорцій у розвитку, які у перспективі можуть призвести до поглиблення кризових явищ у соціальній сфері та сфері державного управління розвитком сільських територій [18].

Якісний аналіз сильних і слабких позицій територій із середнім розвитком економічного потенціалу показує прямо протилежні результати щодо сільських територій першої групи. Їх сильні сторони виявляються в кращій екологічній ситуації, але при цьому вони мають середні показники в більшості областей, де лідерами є регіони першої групи. Такий розподіл результатів свідчить про необхідність вдосконалення регіональної політики у сфері управління людськими ресурсами (насамперед, шляхом подолання проблеми трудової міграції), розвитку соціальної та ринкової інфраструктури, економічної освіти населення, налагодження міжнародного та міжрегіонального економічного співробітництва.

Території з низьким рівнем розвитку економічного потенціалу взагалі займають останнє місце в розвитку багатьох видів потенціалів. Але при цьому зберігають лідерство у важливих для розвитку села сферах, які належать до компетенції громадськості та держави. Приміром, вищі результати продемонстрували розвиток культурного та інституційного потенціалів; середній - за розвитком самоврядування та екологічного середовища. Отже, реалізація програм стимулювання підприємницької активності населення, диверсифікація видів економічної діяльності разом із забезпеченням територій необхідними ресурсами, покращення кадрового стану дасть змогу створити сприятливі умови для значного покращення ситуації в цих регіонах.

2.3. Вплив бюджетних надходжень на економічний потенціал сільських територій

Одним із задач реформи децентралізації є забезпечення відповідної матеріально-технічної бази роботи органів місцевого самоврядування з метою надання ними визначальних видів публічних послуг. Наближення державних послуг до населення – головна мета реформи децентралізації. У 2020 році завершено об'єднання територіальних громад та передачу їм прав у

багатьох сферах забезпечення життєдіяльності місцевих жителів. Наразі державна фінансова допомога є значною, але її обсяг, який виділяється на громаду, зменшився порівняно з початком реформи у 2015 році (рис. 2.7). Громадам довелося шукати інші стабільні джерела фінансування власних потреб. Приміром, з 2018 року поступово почали зменшуватися обсяги субвенції на соціально-економічний розвиток територіальних громад. Заразом збільшився обсяг державної фінансової допомоги за окремими напрямками, переважно на розвиток інфраструктури територіальних громад.

Рисунок 2.7 - Обсяги державної фінансової допомоги територіальним громадам України, млрд грн

Проте економічний потенціал територій використовується недостатньо ефективно. Економічний розвиток ще не став надійною матеріально-фінансовою базою громад для забезпечення добробуту населення та подальших перетворень.

Реформа децентралізації та створення спосібних громад має своїм завданням забезпечити більш ефективне використання економічного потенціалу сільської місцевості для людського розвитку. Станом на 1 липня 2019 року утворено 914 територіальних громад, із них 37 очікують виборів. Разом, враховуючи законодавчі вимоги щодо дієздатності територіальних громад, 13% з них не визнано такими.

У 2020 році через пандемію кошти багатьох фондів, в тому числі і ДФРР, були направлені в «ковідний» фонд. Втім за підсумками року вдалося направити 101,8 млрд грн. державної підтримки розвитку територій, у тому числі на розвиток дорожньої інфраструктури – 61,2 млрд грн, на регіональний розвиток – 13,1 млрд грн, на розвиток сфери освіти – 5,3 млрд грн, розвиток сільської місцевості – 5,1 млрд грн.

Згідно з Методикою формування спроможних громад спроможними територіальними громадами є територіальні громади сіл, які внаслідок добровільного об'єднання спроможні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечувати відповідний рівень розвитку спроможних територіальних громад, надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства з урахуванням кадрового, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

У 2019 році ми досліджували взаємозв'язок між рівнем розвитку економічного потенціалу сільської місцевості та часткою спроможних територіальних громад у загальній кількості сформованих. Найбільша частка неплатоспроможних територіальних громад у Луганській (61%), Донецькій (39%), Київській (38%) та Миколаївській (31%) областях.

Доцільно зазначити, що причиною подібної ситуації в Луганській і Донецькій областях є військові дії. Щодо Київської та Миколаївської областей, то їх показники підтверджують слабкий зв'язок між рівнем розвитку економічного потенціалу сільської місцевості та часткою спроможних територіальних громад у загальній кількості сформованих, що підтверджується від'ємним коефіцієнтом кореляції, що дорівнює $-0,27586$ (рис. 2.8).

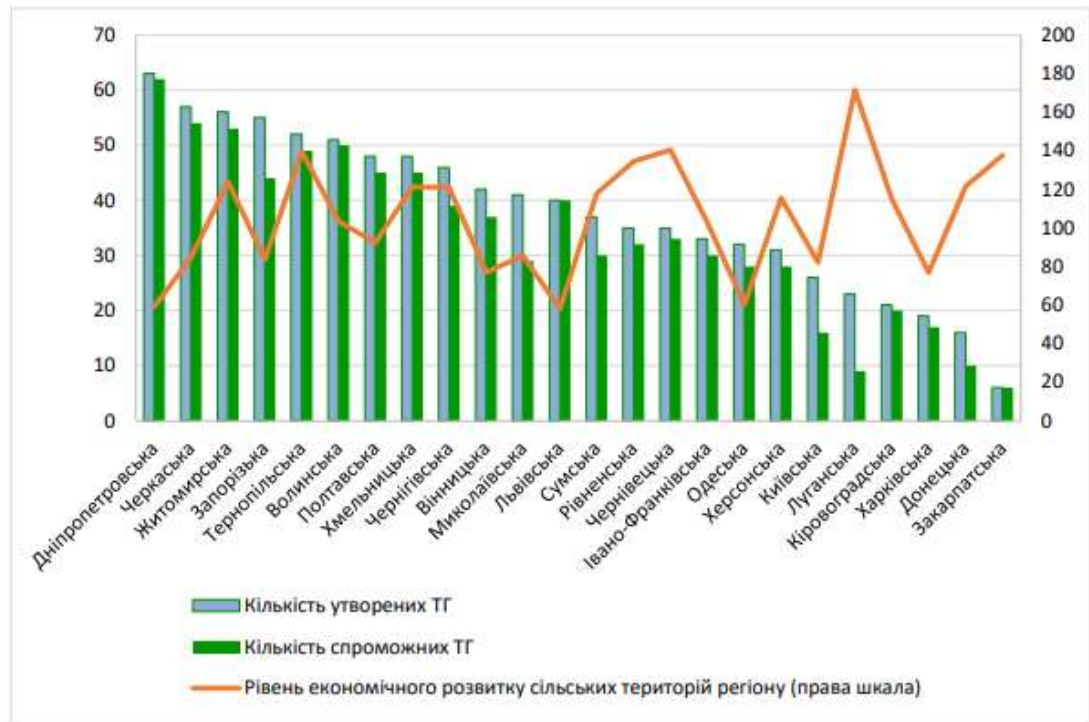

Рисунок 2.8 - Ранжування регіонів України за кількістю утворених територіальних громад, од.

Проте із закінченням процесу об'єднання у 2020 році під час формування Перспективних планів областей виходили з того, що всі громади спроможні. Найкращим варіантом подальшого розвитку для громад із низькими спроможними та демографічними показниками держава допускає їх об'єднання з іншими територіальними громадами та створення більшої за площею та чисельністю територіальної громади.

У 2021 році відбулося збільшення місцевих бюджетів за рахунок перерахування значної частки податку на доходи фізичних осіб. При формуванні громад до їх складу входив хоча б один відносно економічно розвинений населений пункт, як правило, це місто, районний центр. Детальна інформація про структуру виконання місцевих бюджетів наведена в таблиці 2.5.

Варто зазначити, що найбільший відсоток виконання порівняно з плановими показниками мають надходження від рентної плати та плати за користування іншими природними ресурсами. Одночасно у структурі видатків місцевих бюджетів видатки на охорону навколишнього природного

середовища є найнижчими, що може загрожувати повній реалізації економічного потенціалу сільської місцевості в майбутньому.

Таблиця 2.5 - Виконання місцевих бюджетів за окремими статтями доходів та витрат станом на вересень 2021 р., млн грн

Стаття	Уточнений річний план	Виконано за період	Відсоток виконання
РАЗОМ ДОХОДІВ	523393,1	385871,3	73,7
Податкові надходження:	321454,1	244419,9	76,0
у т.ч.: податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	215543,0	162301,6	75,3
з них: податок та збір на доходи з фіз. осіб	203919,0	150537,0	73,8
рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	5831,4	5275,4	90,5
внутрішні податки на товари та послуги	15809,1	10409,6	65,8
місцеві податки та збори, що сплачуються (перераховуються) згідно з Податковим кодексом України:	82461,0	64878,3	78,7
з них: податок на майно	40866,3	32573,9	79,7
єдиний податок	41331,3	32062,5	77,6
Неподаткові надходження	22939,3	17955,0	78,3
Доходи від операцій з капіталом	4453,7	2217,5	49,8
Від органів державного управління:	173812,7	120872,8	69,5
у т.ч. дотації з державного бюджету місцевим	22301,6	16726,2	75,0
з них: субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам:	151511,0	104146,5	68,7
з них: освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам	99647,4	72837,7	73,1
Від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	38,1	29,97	78,6
Цільові фонди	695,2	376,0	54,1
РАЗОМ ВИТРАТ	561759,4	343451,3	61,1
Загальнодержавні функції	48286,6	32055,6	66,4
у т.ч. міжбюджетні трансферти	12368,0	9382,7	75,9
Громадський порядок, безпека та судова влада	1802,3	1108,2	61,5
Економічна діяльність	120191,2	55087,6	45,8
Охорона навколишнього природного середовища	3266,0	1082,1	33,1
Житлово-комунальне господарство	33520,7	19658,4	58,6
Охорона здоров'я	30471,6	18230,1	59,8
Духовний та фізичний розвиток	27314,1	18128,5	66,4
Освіта	255691,6	170116,1	66,5
Соціальний захист та соціальне забезпечення	28847,4	18602,1	64,5

З передачею більшості повноважень із забезпечення життєдіяльності населення на місцевий рівень громади можуть відчувати нестачу фінансових

ресурсів. Ті громади, що мають відносно високий рівень економічного розвитку при недостатній державній підтримці, можуть перейти до розряду нежиттєздатних вже у 2021 році. Навіть за умови браку економічних перспектив для розвитку, передбачається, що об'єднання територіальних громад дасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість та підвищити рівень доцільності капіталовкладень у територію.

Досягнути це можливо за наявності достатніх джерел наповнення місцевих бюджетів не лише зовнішніми запозиченнями, а й внутрішніми фінансовими ресурсами територій. Оцінка результативних показників місцевих бюджетів, які мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, здійснюється Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України за чотирма показниками:

- 1) власний дохід на одного жителя;
- 2) рівень дотаційності бюджетів;
- 3) частка видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах територіальної громади;
- 4) капітальні видатки на одного жителя.

Основними кількісними показниками, які віддзеркалюватимуть успішний хід бюджетної децентралізації, є збільшення власних доходів місцевих бюджетів та зменшення базової дотації територіальним громадам. Так, власні доходи місцевих бюджетів територіальних громад за чотири роки зросли більш ніж удвічі (рис. 2.9).

Значною мірою зростання відбувається за рахунок перерахування більшої частки ПДФО до місцевих бюджетів, меншою – місцевих податків і зборів.

Варто зазначити, що частка місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів територіальних громад зросла з 0,8% у 2014 році

до 27,6% у 2020 році (рис. 2.10). Частка власних доходів загального фонду місцевого бюджету досягла 6,6% ВВП, що становить близько 200 млрд грн.

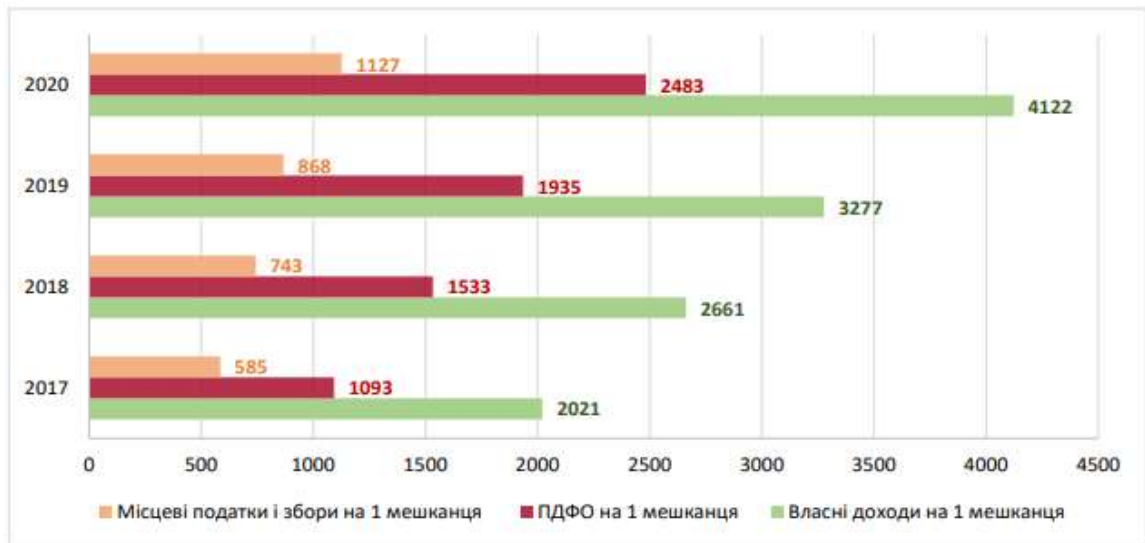

Рисунок 2.9 - Динаміка обсягу власних доходів бюджетів територіальних громад у розрахунку на 1 мешканця, грн.

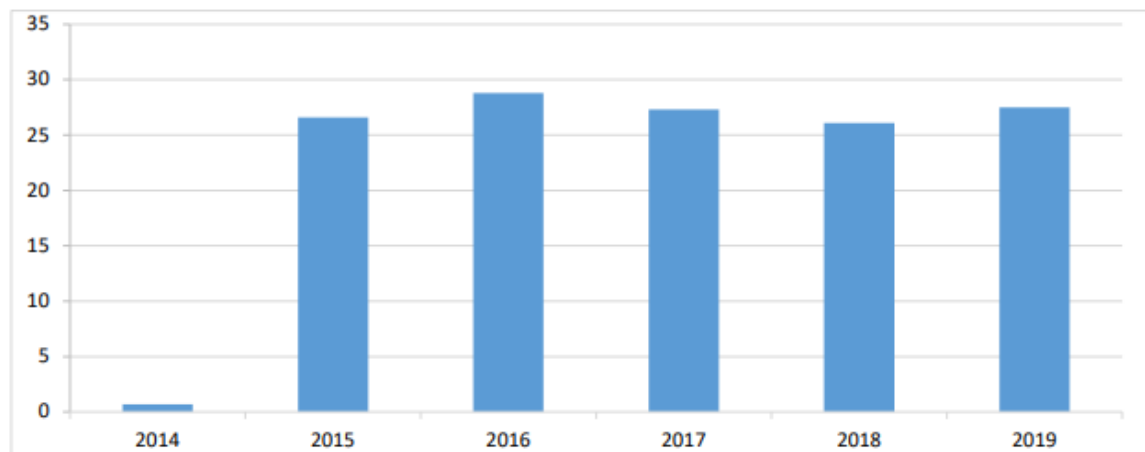

Рисунок 2.10 - Динаміка частки місцевих податків і зборів у структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів територіальних громад України, %

Дослідження говорять про збільшення обсягів місцевих податків і зборів, насамперед за рахунок податку на нерухоме майно (у 1,5 рази протягом 2017-2020 років). При цьому темп приросту єдиного податку, який залежить від підприємницької діяльності, становив лише 24,8%, хоча він займає провідне місце в структурі місцевих податків та зборів (рис. 2.11).

Рисунок 2.11 - Структура місцевих податків і зборів територіальних громад України у 2020 р., млн грн

Варто акцентувати, що в результаті реформи децентралізації усі місцеві бюджети демонструють збільшення власних доходів. У розрахунку на одну особу їх рівень найвищий у Полтавській, Кіровоградській та Дніпропетровській областях, а найнижчий – в Івано-Франківській, Луганській та Чернівецькій (рис. 2.12).

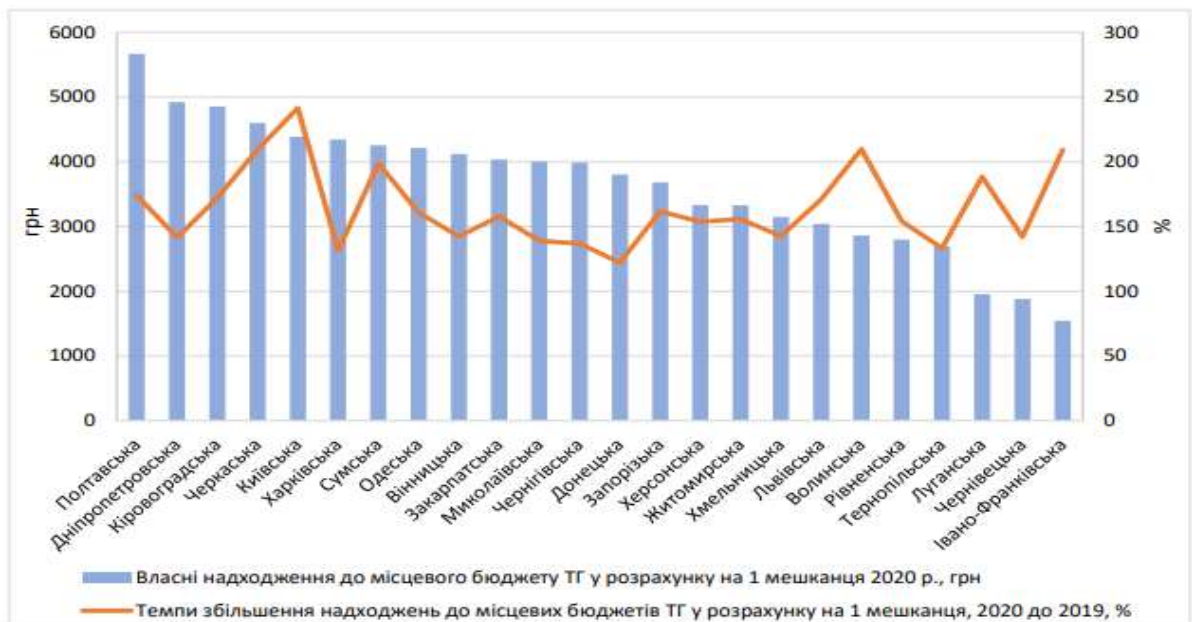

Рисунок 2.12 - Ранжування регіонів України за обсягом власних надходжень до місцевого бюджету територіальних громад у розрахунку на 1 мешканця у 2020 р., грн

Щодо темпів зміни обсягів власних надходжень до місцевих бюджетів, то у Київській, Волинській та Івано-Франківській областях вони зросли більш ніж удвічі. Проте коефіцієнт кореляції $-0,09657$ між темпами зростання власних доходів місцевих бюджетів територіальних громад на 1 жителя та рівнем розвитку економічного потенціалу територій свідчить про відсутність прямого зв'язку між цими показниками (рис. 2.13).

Отож, зростання доходів місцевих бюджетів зумовлене не більш ефективним використанням економічного потенціалу громад, а іншими факторами, зокрема, перерахуванням надходжень ряду податків до місцевих бюджетів. Можна твердити, що бюджети територіальних громад не вичерпали потенціал зростання за умови формування системи стратегій розвитку економіки територіальних громад, побудови механізму їх реалізації та подолання корупції на всіх рівнях влади.

Рисунок 2.13 - Взаємозв'язок темпів зростання власних доходів місцевих бюджетів територіальних громад у розрахунку на 1 жителя та рівнем розвитку економічного потенціалу сільських територій

Негативний зв'язок власних надходжень до місцевих бюджетів з рівнем розвитку економічного потенціалу зумовлений рядом об'єктивних причин:

- посилення централізації в бюджетній системі та відповідні зміни в податковій системі;

- перерозподіл доходів бюджету у березні 2020 року та зосередження коштів у державному бюджеті за статтями, пов'язаними з боротьбою з COVID-19. Особливо втратили бюджети економічно розвинених громад;

- недоотримання коштів податкових надходжень до місцевих бюджетів у зв'язку з пандемією та карантинними обмеженнями. Приміром, єдиний податок, податок на доходи фізичних осіб, туристичний збір тощо. Це відчутно і в 2021 році, адже малий та середній бізнес зазнав суттєвого удару і не відновився повністю;

- включення до економічно розвинених громад депресивних населених пунктів, що негативно позначилось на рівні розвитку всієї громади, відповідно, на розмір власних доходів.

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Вдосконалення механізму формування економічного потенціалу сільських територій

Специфіка формування економічного потенціалу як мети управління проявляється не стільки в досягненні кількісних результатів фінансово-господарської діяльності чи певних показників розвитку сільської території, скільки в спосібності економічної системи показувати динаміку зросту, здатність до синергетичного розвитку в результаті раціональної взаємодії функцій суб'єктів розвитку сільської території, якість процесу акумуляції та використання ресурсів у сучасних умовах.

З розвитком процесів децентралізації істотно змінюється роль суб'єктів формування економічного потенціалу, органи місцевого самоврядування одержують все більше повноважень у сфері формування економічного потенціалу своїх територій. При цьому роль держави більшою мірою полягає в регулюванні економічних процесів і встановленні «правил гри» для всіх учасників.

Основою концепції механізму формування економічного потенціалу сільської території є: рушії економічного процесу, ресурси, суб'єкти процесу та їх організація, мета і цілі управління, об'єкти управління [27]. Ці міркування лягли в основу авторського бачення механізму формування економічного потенціалу сільської місцевості (рис. 3.1).

З аналізу даних рис. 3.1 видно, що участь держави у формуванні економічного потенціалу сільської місцевості визначається функціями державного регулювання економіки через грошово-кредитну та фіскальну політику, трудове та господарське законодавство, реалізацію державних програм розвитку окремих галузей сільського господарства чи державні програми регіонального розвитку, а також зовнішню політику.

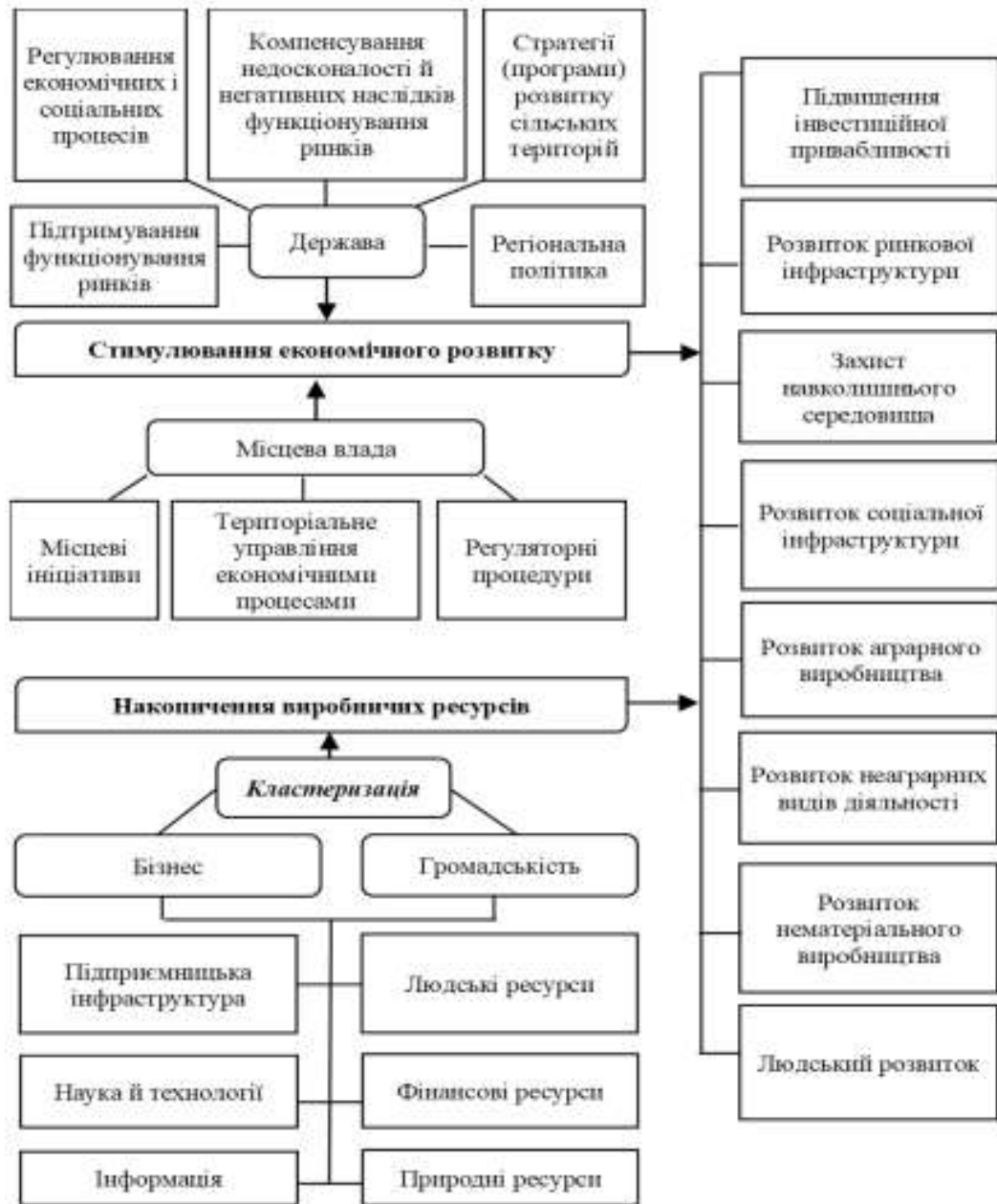

Рисунок 3.1 - Механізм формування економічного потенціалу сільських територій

За результатами проведеної оцінки економічного потенціалу сільських територій доцільно запропонувати стратегію для територій з найкращим економічним потенціалом, яка передбачає підтримання його в належному стані та зміцнення соціально-економічної ситуації (рис. 3.2). Для цього вкрай вагомим є постійне зростання не кількісних, а якісних показників.

Для цих територій, враховуючи перелічені вище державні пріоритети, прийнятними є:

- 1) підтримка розвитку підприємництва, у тому числі малого сільського господарства;
- 2) залучення інновацій;
- 3) утримання в належному стані інфраструктури території та за необхідності її модернізація;
- 4) підвищення якості життя населення та стандартів надання соціальних послуг;
- 5) контроль за станом навколишнього природного середовища та ефективним використанням природних ресурсів;
- 6) підтримка належного рівня освітньо-кваліфікаційного рівня трудових ресурсів.

Ця група територій має гірший стан ресурсної забезпеченості та гірший стан довкілля. Варто також враховувати, що для цих територій характерні недоліки у розвитку окремих видів потенціалів, заходи щодо розвитку яких мають бути передбачені регіональними стратегіями.

Механізм реалізації цих сфер має бути зорієнтований на активізацію ендогенних факторів територіального розвитку. Бажано мінімізувати державне регулювання, надавши якомога більше важелів впливу органам місцевого самоврядування. Державі варто зосередити свої зусилля на таких напрямках:

- створення підходящих правових умов для формування економічного потенціалу;
- створення умов для гідних умов праці та проживання, стимулювання місцевої влади до надання якісних соціальних послуг;
- широке використання економічних методів;
- формування ствердого іміджу тих органів влади, які ефективно формують і використовують економічний потенціал, адже ця група територій має гірші показники інституційного потенціалу;
- запровадження ефективної системи відповідальності за порушення антикорупційного, екологічного, антимонопольного та іншого законодавства.

Рисунок 3.2 - Напрями державної стратегії для територій з високим рівнем розвитку економічного потенціалу

Для територій із середнім рівнем розвитку (рис. 3.3) варто обирати стратегії, пов'язані з нарощуванням економічного потенціалу на основі більш ефективного використання природних ресурсів та посилення конкурентних переваг. Для цих територій потреба в державній підтримці стає дедалі актуальнішою.

Державний механізм реалізації цих територій включає:

- планування та прогнозування з метою вираження конкурентних переваг території;
- створення умов для підтримки розвитку економічного потенціалу та залучення інвестицій;
- використання економічних методів, пов'язаних зі стимулюванням підприємницької діяльності;
- запровадження ефективної системи відповідальності за дотримання вимог природоохоронного законодавства та нецільове використання природних ресурсів;
- створення умов для гідних умов праці та проживання, при необхідності сприяння органам місцевого самоврядування у наданні якісних соціальних послуг.

Для третьої групи територій з невисоким рівнем розвитку економічного потенціалу (рис. 3.4) варто передбачити заходи щодо його підвищення. Для цього держава має надавати таким територіям всебічну підтримку, в тому числі фінансову. Дані території мають високий потенціал для розвитку сільського господарства.

Визначальними стратегічними напрямками для таких територій мають бути:

- 1) підтримка розвитку на них малого та середнього аграрного підприємництва;
- 2) диверсифікація господарської діяльності на територіях;
- 3) розвиток інфраструктури території;
- 4) сприяння забезпеченню гідного рівня та якості життя населення.

Рисунок 3.3 - Напрями державної стратегії для територій із середнім рівнем розвитку економічного потенціалу

Рисунок 3.4 - Напрями державної стратегії для територій із низьким рівнем розвитку економічного потенціалу

Механізм виконання для територій з низьким рівнем розвитку економічного потенціалу включає:

- пряма підтримка, в тому числі фінансова, розвитку економічного потенціалу;
- використання економічних методів, пов'язаних зі стимулюванням підприємницької діяльності;
- сприяння розвитку та утриманню об'єктів соціальної інфраструктури;
- запровадження ефективної системи відповідальності за недотримання природоохоронного законодавства та нецільове використання природних ресурсів;
- сприяння навчанню та працевлаштуванню трудових ресурсів.

Варто зауважити, що роль держави в розвитку економічного потенціалу буде різною залежно від вихідних характеристик сільської території. Таким чином, для регіонів із достатнім рівнем самозабезпеченості та розвинутим сільськогосподарським виробництвом пріоритетним буде розвиток виробничого фактору без істотних змін у структурі економічної системи.

Очікуватиметься, що розвиток соціальної сфери призведе до зростання економічних можливостей суб'єктів сільської місцевості, найперше підприємств, зацікавлених у розвитку соціальної інфраструктури. Розвиток інвестицій має вбезпечити стабілізацію соціальної ситуації та належний розвиток кадрового потенціалу для ефективного виробництва.

Для територій, які розташовані біля великих міст, внаслідок чого відчувають вплив урбанізації на економічні процеси та соціальні умови, пріоритетним є розвиток фактору виробництва на основі диверсифікації та зміни структури сільськогосподарського виробництва, а також як розвиток людських ресурсів. Можливе покращення соціальної інфраструктури за рахунок планового розвитку перших двох елементів.

Для регіонів із недостатнім економічним розвитком пріоритетним напрямком є розвиток людського капіталу. На відміну від попередніх моделей, тут вирішальними мають бути зусилля органів місцевої влади та самоврядування.

Для новостворених громад для кращого використання свого економічного потенціалу важливо сформувати позитивний імідж усіх органів місцевого самоврядування, а не лише територій, які мали низькі інституційні показники. Для цього необхідно використовувати маркетингові інструменти – інтернет-маркетинг, систему PR-заходів. Проте бюджетне законодавство не дозволяє органам місцевого самоврядування фінансувати такі заходи та залучати відповідних спеціалістів. Натомість маркетингова діяльність в основному зводиться до брендингу території, розробки інвестиційних паспортів, відвідування різноманітних виставок, форумів тощо. Деякі інструменти маркетингу громад закладено в комунікаційну стратегію та інформаційну політику, окремий документ наразі не розробляється.

Як демонструють новітні світові тенденції у сфері управління соціально-економічними системами, держави запроваджують так зване змішане управління економікою, яке органічно поєднує в собі переваги ринкових і державних регуляторів. Враховуючи сучасні реалії розвитку України, яка розпочала здійснення комплексної реформи системи місцевого самоврядування та сфери державного управління, гадаємо важливим зосередити увагу на оптимізації розподілу функцій регулювання сільського господарства між основними суб'єктами управління сільськими територіями - органами державної влади та місцевого самоврядування.

3.2. Роль органів місцевого самоврядування на формування економічного потенціалу сільських територій

Ціллю реформи децентралізації влади в Україні має стати сталий соціально-економічний розвиток територій, що вбезпечить формування

територіальних громад, здатних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання регіонального значення. Але сьогодні роль органів місцевого самоврядування в економічній сфері зводиться лише до розробки різноманітних планових документів та збору статистичної інформації щодо їх здійснення. Повноваження щодо регулювання та контролю місцевого ринку праці, організації виробництва та залучення інвестицій тощо майже відсутні або обмежені. Тому подальший етап реформи децентралізації має бути спрямований на вдосконалення механізмів та інструментів впливу органів місцевого самоврядування на економічний розвиток громад.

Як вказують результати дослідження, у процесі реалізації реформи децентралізації в Україні будується модель місцевого самоврядування, яка вкрай відрізняється від тієї, що існувала до 2015 року. Функції та повноваження місцевої влади зазнають змін, які потребують широкого обговорення перед початком їх нормативно-правового регулювання.

Сьогодні відповідно до положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» роль органів місцевого самоврядування зводиться до підготовки та організації виконання різноманітних програм і планів. Причому їх компетенція в окремих випадках поширюється і на планову документацію підприємств не лише комунальної форми власності [12]. Окрім цього, виконавчі комітети органів місцевого самоврядування зобов'язані інформувати потрібні показники до районної, обласної ради та вносити пропозиції до програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району та області, а також плани підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розміщених на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним і культурним розвитком території, задоволенням потреб населення.

У галузі зовнішньоекономічної діяльності до повноважень органів місцевого самоврядування належать: укладення та забезпечення виконання в установленому законодавством порядку договорів з іноземними партнерами

про купівлю-продаж продукції, виконання робіт і надання послуг; сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам розташованих на відповідній території підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності; залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць; підтримка створенню на основі законодавства спільних з іноземними партнерами підприємств, виробничої та соціальної інфраструктури та інших об'єктів; організація та контроль прикордонної та прибережної торгівлі; забезпечення на відповідній території в межах наданих повноважень виконання міжнародних зобов'язань України; створення умов для нормального функціонування органів доходів і зборів, сприяння їх діяльності [12].

Проте всі ці повноваження не дозволяють органам місцевого самоврядування реально впливати на місцеву економічну ситуацію. Прикладом може бути ситуація з неофіційним працевлаштуванням, коли, знаючи про порушення місцевими підприємцями трудового та податкового законодавства, чиновники не можуть притягнути їх до відповідальності через брак розроблених механізмів.

Поміж країн Європейського співтовариства органи самоврядування Латвії, Литви, Румунії, Німеччини. У Македонії місцева влада може підтримати підприємства, які потребують інвестицій та капітальної реконструкції.

В Україні, незважаючи на відсутність законодавчого забезпечення, новостворені територіальні громади фактично здійснюють повноваження у сфері місцевого економічного розвитку за такими шляхами:

- 1) розроблення планових документів – стратегій, планів економічного розвитку тощо; місцеві програми; внесення пропозицій до стратегічних планів районів та областей;
- 2) забезпечення умов для розвитку підприємництва на території, зокрема малого та середнього;
- 3) підготовка проектів та пошук джерел їх фінансування;
- 4) залучення та підтримка інвестицій.

Варто виділити галузі, в яких органи місцевого самоврядування не мають інструментів впливу або мають їх юридично. До них належать:

- 1) регулювання місцевого ринку праці;
- 2) перспектива застосування санкцій за збитки, завдані підприємствами навколишньому природному середовищу громади;
- 3) контроль за сплатою податків підприємцями. Слід підкреслити, що діюче законодавство зобов'язує податкові органи співпрацювати з органами місцевого самоврядування з цих питань, але дійсності діалогу між немає.

Тому, усі вищезазначені повноваження органів місцевого самоврядування вимагають розробки або вдосконалення механізмів реалізації. Варто зазначити, що найвищою мірою регламентована нормотворча діяльність, але законодавчого врегулювання потребує питання участі у цьому процесі представників громади та місцевих підприємців. Потребує також перегляду порядок контролю за виконанням локальних актів, приміром ширшого використання опитувань та інших форм збору даних, які відобразатимуть суб'єктивну думку залучених сторін (рис. 3.5).

Також вимагає впорядкування система обов'язкових планових документів у громаді. Окрім стратегій та планів економічного розвитку, актуально, щоб кожна громада мала прогностичний баланс людських ресурсів. Базою його підготовки має бути не лише глибокий аналіз ситуації на ринку праці громади, а й прогноз на двадцять років.

Стосовно засновницької функції, то варто зазначити, що зараз із залученням грантових коштів створюються центри підтримки підприємництва в громадах. Проте малому та середньому бізнесу такі центри потрібні.

Перепоною у вирішенні даного питання є брак законодавчо визначеного механізму їх утримання за рахунок локального бюджету та порядку інтеграції до органів влади громади.

Рисунок 3.5 - Функції органів місцевого самоврядування після реалізації реформи децентралізації

Дослідження показують, що після завершення адміністративно-територіальної реформи та укрупнення районів гостро постане проблема дієвого контролю за різними сферами економічного життя громади, а саме чи дотримані вимоги трудового, податкового, екологічного законодавства. У даному випадку передача частини цих повноважень територіальним громадам вбачається єдиним логічним кроком.

В основному органи місцевого самоврядування мають найбільш повну та достовірну інформацію про господарську діяльність, яка відбувається на їх території. Але сьогодні вони не мають можливості належним чином реагувати на порушення з боку підприємців. Тому розширення їх повноважень у цих сферах схвально вплине на економічний розвиток не лише окремої території, а й держави в цілому.

Що стосується правоохоронної функції, то для органів місцевого самоврядування досить важливою є можливість самостійно, тобто без звернення до правоохоронних органів, накладати штрафи на порушників у сфері економіки. Окрім цього, відповідний механізм має унеможливити уникнення штрафів.

У ході дослідження встановлено, що в Україні не використовується перспектива створення фондів підтримки підприємництва, котрі сприяють розвитку підприємництва шляхом залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Фонди підтримки бізнесу виникають здебільшого на регіональному рівні як спеціалізовані кредитно-гарантійні установи, метою діяльності яких є забезпечення доступу бізнесу до фінансових ресурсів.

Агенція розвитку територій скеровує свою діяльність на підняття рівня конкурентоспроможності певної території напрямом мобілізації внутрішніх ресурсів та залучення зовнішніх інвестицій та встановлення міжгалузевого партнерства. Вони допомагають підвищенню конкурентоспроможності території напрямом створення сприятливих умов для розвитку комерційної діяльності, підвищення ефективності використання місцевих ресурсів, заохочення приватного підприємництва, створення нових робочих місць

тощо. Основною особливістю агенцій місцевого розвитку є накопичення місцевих людських, фінансових, інституційних та інших видів ресурсів та їх використання для підтримки місцевих ініціатив у процесі розвитку [76].

Тому повноваження органів місцевого самоврядування у галузі розвитку територій потребують розширення та розробки ефективних механізмів їх впливу на прибуткове життя громади. Для цього вельми важливо законодавчо визнати найуспішніші моделі місцевого економічного розвитку, які впроваджує місцева влада у новостворених територіальних громадах в Україні.

3.3. Інвестиційно-інноваційна система розвитку економічного потенціалу сільських територій

Розвиток економічного потенціалу сільської місцевості на основі інвестиційно-інноваційної системи визначає формування нової економічної ідеології. Її зміст полягає в переорієнтації цілепокладання суб'єктів керування розвитком сільських територій на безкомпромісно нову парадигму функціонування соціально-економічної системи – відмову суспільства від шляху експлуатації існуючих ресурсів до створення збалансованої системи сталого розвитку, здатної забезпечити матеріальні та духовні потреби основних верств суспільства. Постачальниками ресурсів є: природа - у вигляді природних невідновлюваних ресурсів, суспільство - у вигляді існуючих соціальних організацій та об'єктів соціальної інфраструктури, держава - у вигляді безоплатних для кінцевих споживачів неекономічних благ, а також економічні вигоди, які надаються у вигляді субсидій і дотацій тощо. Інновації є основою для створення такої системи, адже вони впроваджуються не лише для прискорення розвитку виробничої системи сільської місцевості, а й розглядаються як «інновації ефективності», які впроваджуються для покращення надання соціальних послуг та здійснення програм соціального розвитку.

Інвестиційно-інноваційну систему розвитку економічного потенціалу сільських територій варто розглядати як новий підхід в управлінні національною економікою, направлений на організацію постіндустріальної, екологічної та технологічної економічної системи. Удосконалює ідеї концепції еколого-економічної рівноваги території, головним положенням якої є узгодження розвитку господарської діяльності з пріоритетами збереження природного середовища.

Ідеї даної теорії продовжують розвивати у своїх роботах вітчизняні вчені, в тому числі і в економічному сенсі. Відтак, на гадку авторів монографії «Сталий розвиток: світоглядна ідеологія сьогодення», «цілісність функціонування соціо-еколого-економічної системи забезпечується єдністю її основних складових елементів: екології людини та середовища, а також економіки та продуктивних сил. При цьому мета економіки направлена на регулювання та забезпечення збалансованого функціонування соціально-еколого-економічної системи загалом. Це характеризує інтегруюче призначення економіки та робить її нарівно близькою до всіх інших цільових орієнтацій [44, с.61]».

Отже, базою нарощування економічного потенціалу є формування моделі фінансово-економічних відносин між суб'єктами, орієнтованої на досягнення еколого-економічної рівноваги на інноваційному підґрунті.

В організаційному плані мова йде про створення інноваційної просторової системи, яка б здійснювала допомогу на:

- розвиток перспективних галузей сільського підприємництва;
- широке використання ресурсо- та природозберігаючих технологій для збереження навколишнього середовища та покращення екологічного профілю сільської території;
- створення відповідної соціальної інфраструктури, здатної задовольнити потреби відповідних категорій працівників.

На базі узагальнення наведених переконань стає можливим визначити основні вектори розвитку економічного потенціалу сільської місцевості: соціальна сфера, економіка території, підприємництво, екологія (рис. 3.6).

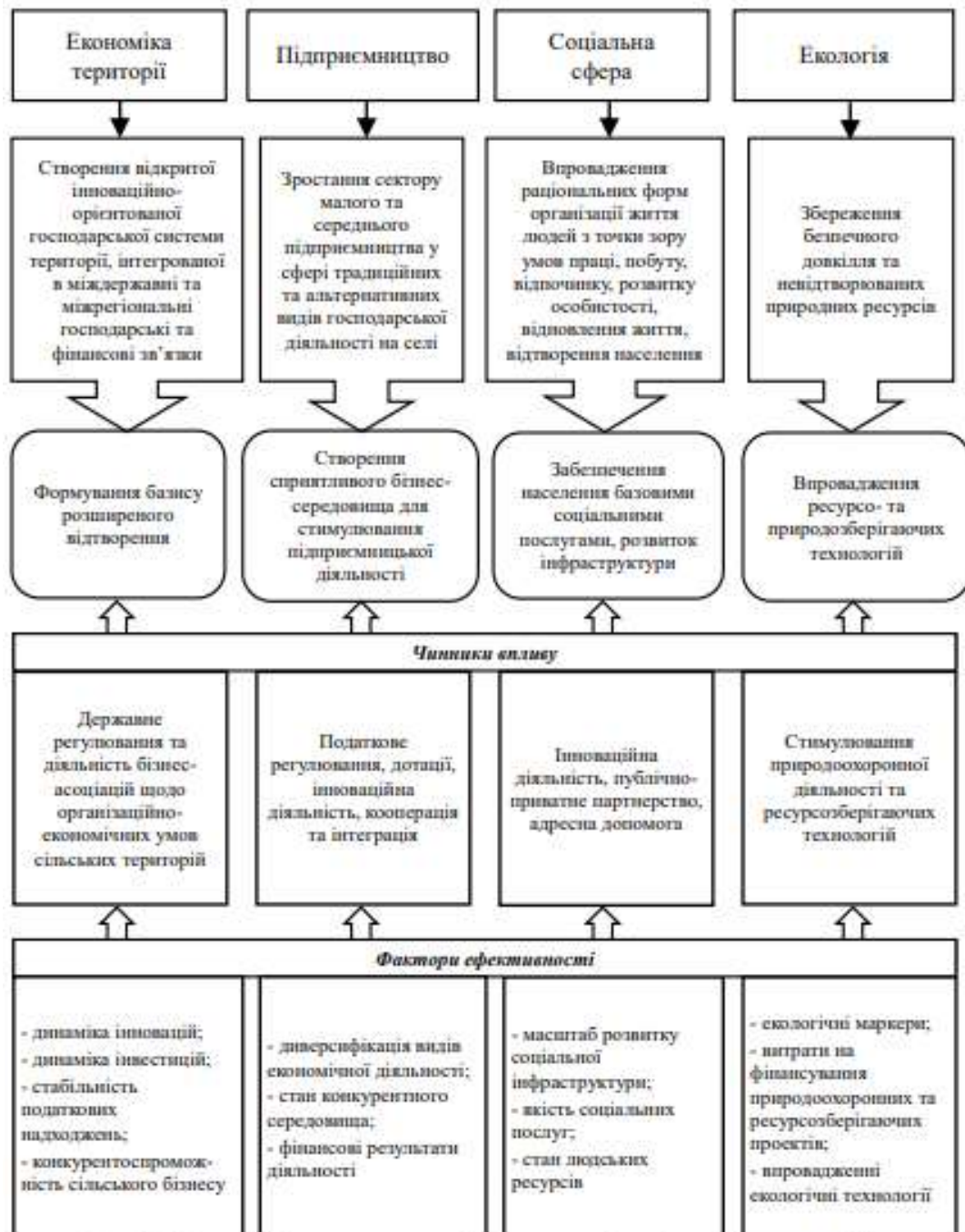

Рисунок 3.6 - Концепція розвитку економічного потенціалу сільських територій

Проблема ресурсного забезпечення є однією із вирішальних у розвитку сільських територій. Масштаб і багатогранність проблем села потребують

мобілізації значних ресурсів, тому їх рішення шляхом фінансування на дотаційній основі в сучасних умовах неможливе.

Метою інвестиційно-інноваційної системи є створення передумов для зростання економічного потенціалу сільської місцевості. Відповідно до цього визначаються завдання механізму:

- стимулювання державно-приватного партнерства у галузі розвитку сільської інфраструктури, науково-дослідної роботи та інноваційної діяльності;
- виготовлення сприятливого інституційного середовища для мобілізації джерел інвестицій в інноваційні проекти;
- застосування заходів державного регулювання економіки для виготовлення сприятливого інституційного та ринкового середовища для розвитку підприємництва та інноваційної діяльності;

мобілізація ресурсів для розвитку джерел інновацій. Галуззю функціонування інвестиційно-інноваційної системи є сформоване інституційне та ринкове середовище сільської місцевості, а також організаційно-економічна, фінансово-господарська діяльність зацікавлених суб'єктів: держави, потенційних інвесторів, місцевих підприємств тощо.

Необхідність запровадження інвестиційно-інноваційної системи зумовлена значним дефіцитом ресурсів у сільській місцевості, зокрема, для потреб сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, потенціал банківського кредитування фактично не реалізується через високу вартість використання позикового капіталу та незадовільний рівень макроекономічної стабільності, що погіршує прогноз прибутковості проекту. Ринок цінних паперів, особливо на місцевому рівні, мало розвинений задля залучення фінансових ресурсів у повному розмірі. Інвестиційні фонди, зокрема венчурні, в Україні знаходяться на стадії становлення.

У свою чергу, інвестиційно-інноваційна система розвитку економічного потенціалу сільських територій, з однієї сторони, покликана

сприяти формуванню системи фінансування проектів інноваційного розвитку сільських територій, а з іншої – нагромадити необхідні ресурси для реалізації пріоритетних проектів у найближчому часовому горизонті.

Отже, дія інвестиційно-інноваційної системи на розвиток економічного потенціалу сільських територій впливає з динаміки процесів акумуляції та поділу інвестиційних ресурсів, формування та плину капіталу між суб'єктами та сферами економіки сільської місцевості з ціллю реалізації проектів інноваційного розвитку підприємництва, соціальної сфери та інфраструктури села. Значення інвестиційно-інноваційної діяльності з розвитку економічного потенціалу в рамках цієї концепції представлено на (рис. 3.7). Дослідимо головні складові даної моделі. На наше міркування, збільшення економічного потенціалу забезпечується впровадженням інновацій у таких сферах:

- розвиток інфраструктури території, де пріоритетом має бути реалізація проектів у галузях, які дають поштовх для розвитку суміжних галузей;
- запровадження в практику управління прогресивних управлінських та організаційних рішень;
- розвиток підприємництва, де першочерговими завданнями є: підвищення технологічного рівня місцевих підприємств, відкриття нових виробництв наукоємної та високотехнологічної продукції.

Збільшення економічного потенціалу в результаті впровадження такої системи в економіку сільської місцевості відбуватиметься під впливом ряду процесів:

- створення ринків для підприємств-постачальників спеціальних товарів і послуг для реалізації цих проектів;
- налагодження міжрегіональних і транснаціональних виробничих зв'язків у процесі реалізації інвестиційних проектів;
- поява попиту на кадри, кваліфікацію та професійний рівень яких відповідають потребам інвестиційних проектів;

- зростання використання інноваційної продукції місцевими підприємствами у господарській діяльності, що сприятиме підвищенню якості виробленої продукції та ефективності праці;
- підвищення доступності інноваційної продукції на місцевому ринку для організацій та підприємств, які працюють у важливих для розвитку сільських територій – житлово-комунальному господарстві, будівництві, транспорті, науці та освіті;
- збільшення обсягів виробництва та реалізації інноваційної продукції місцевими підприємствами.

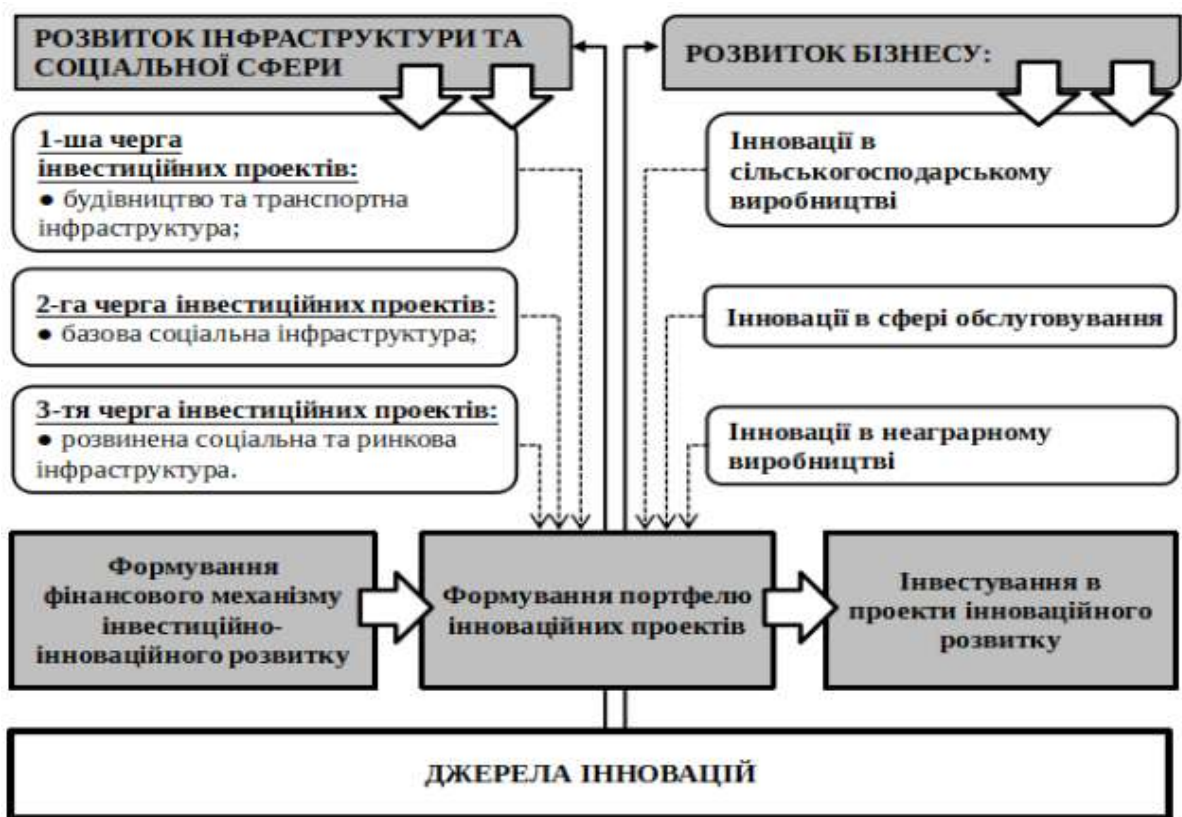

Рисунок 3.7 - Інвестиційно-інноваційна система розвитку економічного потенціалу сільських територій

Методики, що дозволяють кількісно розрахувати ефект для територій від впровадження інноваційно-інвестиційної системи, відсутні. Його варто використовувати у випадку конкретних проєктів.

Фінансовий механізм інвестиційно-інноваційного розвитку становлять економічні відносини між суб'єктами державного та приватного секторів, що виникають у процесі інноваційного розвитку сільських територій (рис. 3.8).

Рисунок 3.8 - Фінансовий механізм реалізації проектів інвестиційно-інноваційного розвитку

Державне стимулювання інноваційного розвитку в рамках програм державної підтримки економічних трансформацій на селі може відбуватися у формі фінансування: 1) технологічних та інноваційних прогностичних досліджень; 2) стипендіальні та грантові програми для розробки та розвитку інноваційних продуктів і технологій; 3) системи управління інноваціями в секторах соціальної та транспортної інфраструктури.

4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

На підприємстві здійснюють контроль за станом охорони праці, що є основним заходом при виявленні виробничих небезпек на робочих місцях, порушень працівниками норм, правил, а посадовими особами, зокрема обов'язків з охорони праці. Контроль має системний характер, що складається з таких видів:

- контроль за станом охорони праці на робочих місцях, що здійснюється постійними працівниками, керівниками виробничих дільниць;
- адміністративно-громадський контроль – здійснюється керівниками, підпорядкованими службами за участю уповноважених трудових колективів, представників профспілки;
- контроль за охороною праці підприємства;
- відомчий контроль за охороною праці, що здійснюється службами вищих господарських органів за погодженням із профспілковими органами, органами державного нагляду;
- спеціальний контроль, спеціалістами на стадії проектування, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію об'єктів виробничого призначення, технологій, зразків техніки, обладнання;
- державний нагляд.

Державний комітет України з охорони праці виконує основні завдання:

- участь у формуванні, забезпеченні реалізації політики у сфері охорони праці з промислової безпеки, страхування ризиків виробничої безпеки, галузі використання, охорони надр;
- здійснення нагляду за додержанням законів, нормативно-правових актів з охорону праці в частині безпечного ведення робіт, гірничого нагляду, державного управління питаннями, що належать до компетенції, а також у сфері геологічного вивчення, використання, охорони надр;
- комплексне управління з охорони праці;

- координації здійснення заходів з питань безпеки, гігієни праці, виробничого середовища.

Розроблено структуру Державного комітету України з нагляду за охороною праці, яка включає блоки управління відповідних комітетів:

блок I - гірничий нагляд;

блок II - нагляд за виробництвами, об'єктами підвищеної небезпеки;

блок III - нагляд в АПК, машинобудуванні, транспорті, зв'язку, де державний нагляд в АПК здійснюють 237 державних інспекторів на 78 тис. підприємств сільськогосподарської, рибогосподарської, водогосподарської, лісогосподарської, харчової, переробної промисловості, споживчої кооперації з кількістю працюючих 4,7 млн. чол.

Для кожного виробничого об'єкта на підприємстві, відповідно до його специфіки, рівня виробничих небезпек, умов праці визначають види контролю, а також посадових осіб, що їх здійснюють, визначають об'єкти контролю, порядок, періодичність проведення, обсяг, вид вихідної інформації.

Методичне керівництво за проведенням контролю на підприємстві здійснює відповідна служба з охорони праці, що заздалегідь розробляє графіки проведення усіх видів контролю та бере участь в аналізі виробничих небезпек, визначенні заходів запобігання негативним наслідкам.

Оформлення одержаної вихідної інформації після проведення контролю здійснюється на всіх рівнях керівниками, підпорядкованими їм службами. Для обліку виявлених на виробництві виробничих небезпек чи порушень у кожному виробничому підрозділі ведеться журнал щодо перевірки стану з охорони праці [31].

5. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Метою проведення екологічної експертизи є запобігання не гативному впливові антропогенної діяльності на стан навколишнього середовища, здоров'я людей, оцінка ступеня екологічної безпеки щодо господарської діяльності, екологічної ситуації на окремих територіях, об'єктах.

Екологічна експертиза для проектів передбачає досягнення цілей із:

- забезпечення обґрунтованої відповідності проектів сучасним екологічним вимогам перед затвердженням державними органами;
- унеможливлення негативних впливів проектів на якість навколишнього середовища, природний стан його компонентів, на здоров'я, життя населення;
- підтримання динамічної, збалансованої природної рівноваги, сприятливої екологічної обстановки при спорудженні господарських об'єктів;
- забезпечення дотримання норм, вимог екологічної безпеки для проєктованих об'єктів, уникнення екологічного ризику.

Рисунок 5.1 - Цілі проведення екологічної експертизи

Їх досягають в процесі вирішення комплексу завдань:

- визначення екологічного ризику, безпеки запланованої, здійснюваної діяльності;
- організації комплексної, вмотивованої оцінки для об'єктів екологічної експертизи;
- перевірка, оцінка проектних матеріалів на рахунок відповідності їх вимогам законодавчих та підзаконних актів, норм екологічної обстановки, планування, проектування, капітального будівництва, санітарних норм, будівельних норм, правил;
- забезпечення рівня якості проектних рішень, де господарські об'єкти, що будуються є не тільки технічно, але екологічно передовими, що виключали можливість порушення екологічної рівноваги;
- визначення варіантів природо охоронних рішень, покращання екологічної обстановки при реалізації проектних проробок, визначення ступеня врахування, відображення в проектах закономірностей взаємодії для антропогенних, екологічних систем на основі використання знань екологічних наук чи екологічної експертизи;
- встановлення об'єктивних даних про можливість реалізації об'єктів, що піддають експертизі в природних умовах з урахуванням впливу на природне середовище, використання природних, матеріальних ресурсів, забезпечення якості життя у людей;
- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості, достатності заходів з охорони природного середовища, здоров'я людей;
- підготовка еколого-експертних висновків, що містять висновок про ступінь обґрунтованості проектів, рекомендації з необхідності альтернативних природо охоронних, соціально забезпечувальних рішень, своєчасної їх передачі державним органам, заінтересованим особам [11].

ВИСНОВКИ

В результаті систематизування теоретичних принципів щодо сутності поняття «сільські території» нами зроблено підсумок, що традиційний підхід до його трактування як сукупності сіл, селищ і малих міст, та територій поміж них, як об'єктів управління народним господарством, слід вивчати як цілісну управлінську структуру за умови однорідності просторово-територіальних, економічних, адміністративно-територіальних і соціально-демографічних характеристик; та категорія «економічний потенціал сільської території» – як об'єкт управління всіх зацікавлених суб'єктів, таких як: органи самоврядування, держава, бізнес та громадськість. Подібний підхід дає змогу чіткіше окреслити методичний інструментарій формування економічного потенціалу сільських територій та виділити його елементи, що підвищує обґрунтованість, ефективність, об'єктивність та своєчасність прийняття управлінських рішень щодо сталого розвитку сільських територій.

Постановлено, що внаслідок реформи децентралізації відбулося збільшення доходів місцевих бюджетів та зменшення базової дотації територіальним громадам. Відтак, частка власних доходів загального фонду місцевого бюджету досягла 6,6% ВВП України, що складає близько 200 млрд грн. Водночас авторська якісна оцінка взаємозв'язку процесів бюджетної децентралізації та формування економічного потенціалу свідчить про низку негативних тенденцій та загроз для громад. Виявлено, що найбільш значущим є прямий зв'язок між: рівнем розвитку економічного потенціалу та власними доходами бюджету ТГ на 1 жителя; потенціал соціальної інфраструктури та темпи зростання власних доходів бюджету ТГ на 1 жителя; за часткою ТГ, які перераховують реверсну дотацію та потенціали економічного, культурно-освітнього та зовнішньоекономічного партнерства. Обґрунтовано наукові аспекти до визначення, виявлення та оцінки основних факторів впливу процесів бюджетної децентралізації на рівень розвитку економічного потенціалу сільської місцевості, що дозволить зростання

власних доходів місцевих бюджетів та сприятиме органам місцевого самоврядування своєчасно та відповідно реагувати на деформації у формуванні економічного потенціалу для досягнення зазначеної мети та здійснення заходів щодо розвитку сільських територій.

В результаті досліджень основними пріоритетними напрямами державної політики у галузі формування економічного потенціалу сільської місцевості визначено: створення зручних правових умов для його формування; широке використання економічних методів; створення достойних умов праці та проживання, стимулювання місцевої влади до надання якісних соціальних послуг; формування позитивного іміджу відповідних органів влади, які ефективно формують і використовують економічний потенціал, адже ця група територій має гірші ознаки інституційного потенціалу; впровадження ефективної системи відповідальності за порушення антикорупційного, екологічного, антимонопольного та іншого законодавства. У дипломній роботі вони конкретизовані в залежності від рівня економічного потенціалу сільської місцевості. В наслідок реалізації запропонованих заходів варто очікувати поступовий зріст темпів валового регіонального продукту в усіх регіонах, незалежно від рівня використання економічного потенціалу.

Опираючись на оцінку економічного потенціалу сільських територій обґрунтовано, що на високому рівні механізм його використання має бути зорієнтований на активізацію ендогенних факторів розвитку територій, а на низькому – державна підтримка є важливою. Пропоновані пропозиції дадуть змогу органам державної влади розробити більш ефективні алгоритми управління процесами формування економічного потенціалу сільських територій у нових інституційних умовах з урахуванням особливостей, конкурентних переваг, сильних і слабких сторін окремих територій. Доведено доцільність розширення повноважень органів місцевого самоврядування у галузі формування економічного потенціалу та напрямки вдосконалення механізмів їх реалізації: законодавче врегулювання участі

членів громади та місцевих підприємців, реформування системи контролю за різними сферами економічного життя на місцевому рівні, упорядкування системи обов'язковості планування в громаді, розвиток та підтримання інфраструктури підтримки підприємництва. Усе це дасть змогу в майбутньому зміцнювати економіку новоутворених громад та забезпечить їх розвиток на підґрунті використання внутрішніх резервів та посилить ефект від реалізації заходів державної політики.

Однією із практичних вирішень проблеми нестачі ресурсів у сільській місцевості, приміром, для потреб сільськогосподарського виробництва, є створення умов для розвитку сільської місцевості на інноваційній основі. Тому запропоновано інвестиційно-інноваційну систему розвитку економічного потенціалу сільських територій, яка визначає: стимулювання державно-приватного партнерства у галузі розвитку сільської інфраструктури та інноваційної діяльності та науково-дослідної роботи; створення підходящого інституційного середовища для акумулювання джерел інвестицій в інноваційні проекти; мобілізація ресурсів для розвитку джерел інновацій; використання заходів державного регулювання економіки для створення підходящого інституційного та ринкового середовища для розвитку підприємництва та інноваційної діяльності. Запропонована інвестиційно-інноваційна система розвитку економічного потенціалу сільських територій дозволить посилити партнерські зв'язки між зацікавленими сторонами для відновлення та зростання економіки сільських територій України та покращення їхнього добробуту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басюк О. В. Сутність та принципи механізму управління економічним потенціалом регіону. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2010. Вип. № 3. - С. 234 - 236. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen> 2010 3 51 (дата звернення : 25.07.2015).
2. Баутин В. М., Козлов В. В. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия. / Информационный бюллетень МСХ РФ, 2006. № 3-4. С.64 - 67.
3. Білінська О. В. Правові питання забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. Вісник Національного університету "Юридична академія імені Ярослава Мудрого". 2014. № 2. С. 256 - 264.
4. Бурда А. Г. Экономические проблемы параметризации аграрных предприятий / под ред. И. Т. Трубилина. Краснодар, 2001. 508 с.
5. Газизов Р М. Сельские территории: понятие, типология, функции. Вестник КрасГАУ 2013. № 11. С. 348 - 351.
6. Губені Ю. Е., Оліховська М. В., Оліховський В. Я. Організація аграрного бізнесу: передумови становлення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Львів : Ліга-прес, 2014. 187 с.
7. Давискіба К. В. Економічний потенціал регіону та його ефективне використання в умовах ринкової трансформації. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спеціальність: 08.10.01 - розміщення продуктивних сил і регіональна економіка, Харків, 2005.
8. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. 2015-2016 (прогноз) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. 2016. URL : <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/finansovadetsentralizatsiya-v-diyi/> (дата звернення : 17.07.2020).

9. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону : монографія / за ред. В. Ф. Семенова, О. І. Руденко Одеса : Одеський національний економічний університет, 2012. 150 с.

10. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки (проект) / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2015. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1978.html (дата звернення : 27.08.2020).

11. Завдання екологічної експертизи. URL: <https://buklib.net/books/27783/>.

12. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР Дата оновлення: 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 07.06.2021) .

13. Інституції підтримки підприємництва: концепція, особливості, діяльність / Центр громадської експертизи, Представництво Фонду Фридріха Науманна в Україні, Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні», 2016. 176 с.

14. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.

15. Коломийчук В. С. Соціально-економічний механізм управління адміністративним районом у системі регіонального розвитку: автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.10.01 / В. С. Коломийчук. - Львів, 2000. - 48 с.

16. Коробенко Р І. Аграрний потенціал як складова економічного потенціалу сільських територій. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя», м. Київ 23-25 травня 2018. Том 1. С. 152 -153.

17. Коробенко Р. І. Генезис поняття «сільські території» та його сутність. Економіка АПК. 2017. № 3. С.92 - 96.

18. Коробенко Р І. Оцінка впливу рівня розвитку економічного потенціалу сільських територій на ефективність бюджетної децентралізації в Україні. Інтелект XXI. 2019. № 4. С. 38 - 43.

19. Коробенко Р І. Поняття економічного потенціалу сільських територій. Міжнародна науково-практична конференція «Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів», м. Ужгород 16-17 квітня 2018. С. 101 -103.

20. Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні / Інститут громадянського суспільства. 2015. ШР : <http://www.csi.org.ua/korotkvi-oglvad-reformv-mistsevogo-sam/> (дата звернення: 23.02.2017).

21. Лапін. Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління / Є.В. Лапін // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. - 2007. - №1, Т.2. - С. 63-71.

22. Лесів М. М. Організаційно-економічні механізми забезпечення розвитку сільських територій країн-членів Європейського Союзу : дис. ... канд.екон.наук : 08.00.02 / М.М. Лесів ; Львівський національний університет імені Івана Франка. - Львів, 2015. - 224 с.

23. Лисенко Л. До визначення поняття “сільська територія” / Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 2. С. 12 - 15.

24. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій : монографія / Київ : Дія, 2007. 400 с.

25. Любимов А. А. Экономико-географическое исследование использования природного агропотенциала территории (на примере Республики Мордовия. URL : <http://geoeko.mrsu.rU/2009#2/pdf/libimov.pdf> (дата звернення : 09.11.2016).

26. Мельник С.І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 342 с.

27. Морозюк Н. В., Коробенко Р. І. Роль держави у формуванні економічного потенціалу сільських територій в умовах децентралізації. *Інтелект XXI*. 2018. № 4. С. 74 - 78.

28. Мостова І. О. Деякі параметри міграційного руху населення України в 2010-2014 рр.: динаміка змін. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 195 - 207.

29. Николаев А. Инновационное развитие и культура. Проблемы теории и практики управления. 2001. № 5. С. 54.

30. Новіков О. Є., Ключник А. В. Економічний потенціал сільських територій : територіальний аспект. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. № 2. Т.1. С. 12 - 19.

31. Охорона праці: землевпорядкування та кадастр. URL: <http://www.novageografia.com/vogels-1306-1.html>.

32. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 360 с.

33. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09.2007 № 1158. *Офіційний вісник України*. 2007. № 73. С. 7.

34. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50 - 59.

35. Регуш В. В. Производственный потенциал аграрного сектора и эффективность его использования. *Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве*. 2012. № 3. С. 13 - 18.

36. Розподіл постійного населення України за статтю та віком : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. 345 с. URL : http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publnew1/2019/zb_gpnu2019.pdf (дата звернення : 02.06.2020).

37. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» // Верховна Рада України /

Законодавство України. 2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#n8> (дата звернення : 15.02.2017).

38. Россоха В. В. Методологічні аспекти формування та розвитку потенціалу підприємств аграрної сфери АПК. Економіка АПК. 2005. № 8. С. 36 - 42.

39. Румянцев А. М. Економічна енциклопедія. Т 4: Соціологія. Москва : Радянська енциклопедія, 1980. 672 с.

40. Савченко Т В., Просяникова Ю. А. Аграрный потенциал сельских территорий: сущность и факторы формирования. Научные ведомости БелГУ 2014. № 15. С. 66 - 76.

41. Семенишин Х. М. Визначення поняття “сільські території”: соціально-економічний аспект. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія : Економіка, право. 2012. № 4. С. 28 - 32.

42. Сеперович Н., Шевцов О. Продовольча безпека в Україні: стан, проблеми, шляхи вирішення. Київ : Проект «Аграрна політика для людського розвитку», 2002. 44 с.

43. Слатвінський М. А. Сталий розвиток сільських територій та його інноваційне забезпечення. Стан та передумови стійкого розвитку аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів у світовій економіці : колективна монографія / під ред. д.е.н., проф. О. Ю. Нестерчук. Ч. 1. Умань: ВПЦ «Візаві», 2013. 283 с.

44. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього : монографія / [Хвесик М. А., Бистряков І. К., Левковська Л. В., Пилипів В. В.] ; за ред. акад. НААН України М. А. Хвесика. - Київ : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 465 с.

45. Статистичний щорічник України 2020 / Державна служба статистики України. Київ, 2020. 465 с. URL :

1http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf
(дата звернення : 08.10.2021).

46. Ступень Р.М. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи розвитку: монографія. Київ: ДКС-Центр, 2018. 304 с.

47. Ступень Р. М., Ступень О. І. Використання земельних ресурсів в умовах створення територіальних громад: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграційні процеси у галузі землеустрою та геодезії: проблеми, досягнення, перспективи». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. – с. 57-59.

48. Ступень Р., Ступень Н., Ступень О. Методика організації використання та охорони земельних ресурсів в умовах децентралізації влади: матеріали XXII Міжнародного науково-практичного форуму «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій», 5-7 жовтня 2021 року Львів - Дубляни, Україна. С. 9-11.

49. Талавиря М. П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 / М. П. Талавиря ; Національний університет біоресурсів та природокористування України. - К., 2001. - 458 с.

50. Терещенко В. К., Коробенко Р. І. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу сільських територій. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. № 2 (101). С. 18 - 25.

51. Титова Л. Н. Использование совокупного агропотенциала для управления экономикой аграрного сектора субъекта РФ. Проблемы современной экономики. 2008. № 2. С. 307 - 310.

52. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій». Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природо-ресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики : матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Біла Церква, 21-22 трав. 2010 р.). Біла Церква : БНАУ, 2010. С. 24-26.

53. Ходаківська О. В. Природно-ресурсний потенціал сільських територій у контексті забезпечення їх сталого розвитку. Сталий розвиток економіки. № 4. 2012. С. 161 - 165.

54. Чаленко О. Ю. Методика визначення економічного потенціалу. Економіка України. 2013. № 8 (621). С. 40 - 54.

55. Шанин, С. А. Теоретические подходы к воспроизводству ресурсного потенциала аграрного сектора экономики России (региональный аспект). Белгородский экономический вестник. 2014. № 2. С. 21 - 29.

56. Якуба К. І. Трудовий потенціал сільських територій. Вісник аграрної науки. 2007. № 6. С. 72 - 75.

57. Якуба М. М. Кадровий потенціал як ключовий елемент потенціалу підприємства в умовах глобалізації. Науковий вісник НЛТУ України. 2009. № 7. С. 302 - 305.

58. Яцишина І.В. Інноваційна стратегія євроспільноти: соціальний вимір. Ефективна економіка. 2013. №3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_21.